

Н.Санаев, К.Шерматов, А.Тўлаев, Ғ.Санаев, Ҳ.Тилавов

Фермер хўжаликларида бизнес-режа тузиш ва амалиётга жорий қилиш бўйича ўқув қўлланма

кичик ва хусусий тадбиркорлик корхоналари

0.11.12. ден. инер.

333 / 343638
С-30 / Санав Н.

изм

исполн.

Фермер хйсанск-
марфа Сайзис-ро-
ха Тезеу Ва
2006. 3000.-

изм

20.11.12. ден. инер.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ

Самарқанд қишлоқ хўжалик институти

Иқтисодиёт ва бошқарув факультети

Н.Санаев, К.Шерматов,
А.Тўлаев, Ғ.Санаев, Ҳ.Тилавов

Фермер хўжаликларида бизнес-режа
тузиш ва амалиётга жорий
қилиш бўйича ўқув қўлланма

(кичик ва хусусий
тадбиркорлик корхоналари)

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти
Тошкент - 2006

333
C-30.

Санаев Н. ва бошқалар.

Фермер хўжаликларида бизнес-режа тузиш ва амалиётга жорий қилиш бўйича ўқув қўлланма. Ўқув қўлланма. Т. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. 64-бет.

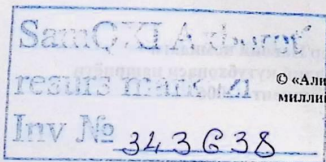
Тақризчилар:

1. Қудратов Б.К. - Бухгалтерия ҳисоби методикаси бўйича мутахассис.
2. Фомина В.В. - БМТ нинг эксперти.
3. Санаев Ғ.Н. - Ўзбекистон Республикаси Миллий банк бошқарма бошлиғи ўринбосари

Ушбу ўқув қўлланма республикамызда туб иқтисодий ислохотлар ўтказилаётганлиги, тадбиркорлик фаолиятига кенг йўл очилаётганлиги сабабли кичик ва хусусий тадбиркорлик корхоналари раҳбар ва мутасадди мутахассисларида пайдо бўлган талаб ва эҳтиёжга қараб ёзилди. Қўлланмада БМТ эксперт-мутахассислари фикр ва мулоҳазалари ҳамда республикамызда амалда бўлган меъёрий ҳужжатлар талаблари ҳисобга олинган.

Ўқув қўлланма Самарқанд қишлоқ хўжалик институти олимлар кенгаши (2005 йил 7 сентябрдаги 1-сонли қарори), институт услубий кенгаши, иқтисодиёт ва бошқарув факультети услубий кенгаши ҳамда кафедра йиғилиши қарорлари билан нашрга тавсия қилинган.

Қўлланма ўрта ва кичик тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчилар ҳамда шу соҳага қизиқаётган ва ўрганаётганларга фойдали бўлади деган умиддамыз.

© «Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, 2006 йил

Кириш

Мамлакатимизда амалга оширилаётган туб иқтисодий ислохотларнинг самарали бўлиши, аввало «бизнес-режа» тузиш тартиби ва уни ҳаётга тадбиқ қилиш билан чамбарчас боғлиқ.

«Бизнес-режа» амалиётда қатъий ҳисоб-китобларга асосланган ҳужжат бўлиб, назарияда ва бозорлар муносабатлари шароитида яхши таҳлил қилиниб, бухгалтерия ҳисоби, унинг таркибий қисми ҳисобланган молиявий бошқарув ҳамда солиқ ҳисоби асосида ва ўз ғояларини аниқ равшан кўз олдида келтира оладиган фермер хўжаликлари раҳбарлари, кичик ва хусусий тадбиркорлар томонидан мустақил равишда ёки малакали мутахассислар ва маслаҳатчиларни жалб қилган ҳолда тузилиши мумкин.

Фермер хўжаликлари, кичик ва хусусий корхоналарда бизнес-режа тузиш мазмун ва моҳияти билан қуйидаги тартибда бўлиши мумкин:

1. Фермер хўжалиги, кичик ва хусусий корхонанинг манзили, мулкрий алоқага кириш талаб қилинадиган рекузитларни қамраб олиши лозим.

2. Тадбиркорликнинг барча фаолиятлари, жумладан, ишлаб чиқариш фаолиятининг мақсади, вазифалари аниқ ва равшан, ўқиганда ҳамма тушунадиган, содда тилда ёритилиши зарур бўлади. Бизнес-режада ишлаб чиқариладиган маҳсулот ҳажми, турлари, уларни ишлаб чиқаришга кетадиган харажатлар ва маҳсулотларни сотиш натижасида олиниши кутилаётган даромадлар миқдорлари ўз аксини топиши лозим. Бўлимда ишлаб чиқаришга жалб қилинган ўз маблағлари ва сармоядорларнинг инвестиция маблағлари миқдори нисбий кўрсаткичлари, қайтариш муддатлари умумий ахборот сифатида берилади.

Фермер хўжалигининг таркиби тўғрисида, мутахассис ва ходимлар кўрсатилган ҳолда асосли равишда тузилганлиги, агар қариндошлик асосида ёки оилалар томонидан тузилган фермер хўжалиги бўлса, уларнинг фермер хўжалиги жами мол-мулкидаги улушлари ёки мол-мулкка даввогарлик ҳуқуқлари чегараси ҳақида тафсилотлар берилиши шарт. Фермер хўжаликлари аъзоларининг мутахассислиги, тажрибаси, малакаси, иш кучи билан таъминланганлик даражалари ёритилиши мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалик корхоналари учун бизнес-режа тузиш бўйича бир неча услубий тавсиялар чоп этилган бўлиб, улардан бири 1998 йилда Қишлоқ хўжалик вазирининг биринчи ўринбосари Н.Юсупов раҳбарлигида нашр қилинган «Қишлоқ хўжалик корхоналарининг бизнес-режаси шакллари тўлдириш бўйича қўлланма»дир. Унда 20 та жадвалдан иборат «бизнес-режа» таркиблари, жумладан «Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш учун бир гектар ерга кетадиган меҳнат ва моддий харажатлар меъёри», «Ердаш фойдаланиш кўрсаткичлари», «Дехқончилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш», «Чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш» (меъёрлар кўшилган ҳолда), «Таннархни ҳисоблаш услублари», «Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг даромад ва харажатлар баланси», «Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сотиш», «Асосий ишлаб чиқариш харажатлари» каби жадваллар таркибий жиҳатдан ўша вақтдаги давр талаблари асосида баён қилинган эди.

Бугунги кунда тез ўзгарувчан бозор иқтисодиёти шароитида, ўз ечимини қутаётган қўшлаб муаммолар борлиги, жаҳон иқтисодиётига интеграциялашув шиддат билан бораётганлиги, инвестицияларнинг чет элдан келиши билан мамлакатимизда имтиёзли имкониятлар яратилганлиги, Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларининг ишлаб чиқилиб, жорий қилинганлиги, айниқса «Маҳсулот (иш ва хизматлар)ни ишлаб чиқириш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом»нинг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори (2003 йил 16 июндаги 270-сонли, 2003 йил 15 октябрдаги 444-сонли, 2003 йил 25 декабрдаги 567-сонли ва 2004 йил 28 декабрдаги 610-сонли қарорлари билан ўзгариш ва қўшимчалар киритилган) билан тасдиқланганлиги ва барча хўжалик юритувчи субъектларига жорий қилиш учун тавсия қилинганлиги сабабли, бу соҳада маълум ўзгаришларни киритиб, «бизнес-режа»ни давр талаби асосида ишлаб чиқирилишини тақозо қилмоқда.

Республикада амалда бўлган қонун ва қонуности ҳужжатлари, шунингдек турмуш талабларини эътиборга олиб, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирининг биринчи ўринбосари А.М.Жўраев раҳбарлигида яратилган «Фермерлик фаолиятининг ҳуқуқий ва молиявий асослари» (Т. «Университет», 2005 йил, 212 бет ҳажмда) ўқув қўлланмаси, айниқса, эътиборга моликдир. Унга «Фермерлик фаолиятининг ҳуқуқий асослари», «Фермер хўжалиги фаолиятини ташкил этиш», «Фермер хўжаликларида бизнес-режа тузиш» каби бўлимларнинг киритилиши жуда катта аҳамиятли ишлардан ҳисобланади. Шу каби солиқ, сугурта, кредитлаш, шартномавий муносабатларга бағишланган бўлимлар ҳозирги кун талаби ва нафаси билан баён қилинганлиги фермер хўжаликлари раҳбарлари ва мутахассисларига ишлаб чиқаришга, барча мавжуд фаолият турларини юритишда катта амалий ёрдам бўлди деб ҳисоблаймиз.

Қўлингиздаги ушбу қўлланма муаллифлари ҳам қўлланмани тайёрлашда мамлакатимиз олим ва мутахассисларининг мазкур йўналишдаги фикр-мулоҳазалари, илмий тавсиялари ва ҳаёт сабоқларини имкон даражасида ҳисобга олишга ҳаракат қилишди.

Қўлланманинг энг эътиборли томони шундаки, унда «бизнес-режа» тузишнинг фақат назарий томонлари билан чекланиб қолинмасдан, балки намуна тарзида амалда қўлланилган Самарқанд вилояти Нуробод туманидаги «Озода» фермер хўжалигининг «бизнес-режа»си келтирилиб, унинг мисолида агросаноат мажмуида, агросаноат интеграцион жараёни ва жаҳондаги кичик ва хусусий тадбиркорлик корхоналарида тузилаётган, тузишга қўйилган талаблар кўрсатилган.

Бундан ташқари, қўлланмада жаҳон иқтисодиётида қўлланиб келинаётган устав капитали, дивидендлар, тақсимланмаган фойда, резервлар учёти, сармояларнинг капиталлашуви тўғрисидаги коэффициент жадвалларнинг келтирилиши ҳам фермерларга қўл келади.

Шунинг учун ҳам қўлланма фермер хўжалиги раҳбарлари, режа тузувчи мутахассислар ва молиячиларга фойдали бўлади деб ўйлаймиз.

УСТАВ КАПИТАЛИ, ДИВИДЕНДЛАР, ТАҚСИМЛАНМАГАН ФОЙДА ВА РЕЗЕРВЛАРНИНГ УЧЁТИ

Бозорли иқтисодиёт шароитида ҳўжалик субъектлари маблағларининг ташкил топиши, бухгалтерияда ҳисобга олиниши илгариги собиқ иттифоқ давридаги маъмурий-бўйруқбозлик бошқаруви ва тақсимотидан мутлақо фарқ қилади. Шу сабабли бу ҳақда қисқача тўхталиб ўтишни зарур деб ҳисоблаймиз.

Капитал, муассасалар ва корхоналар.

Ўзбекистон Республикасида мулк ҳақидаги қонунга мувофиқ қуйидаги мулк шакллари мавжуд:

- хусусий мулк;
- жамоа мулки;
- давлат мулки;
- чет эл фуқаролари, корхоналари, давлат, шу жумладан юридик ва жисмоний шахслар мулки.

Мулк шаклларига асосланган ҳолда турлича корхоналар вужудга келади. Жумладан, ижара корхоналари, кичик корхоналар, хусусий корхоналар, акциядорлик жамиятлари, қўшма корхоналар, кооперация (ассоциация), концернлар, холдинглар, ўртоклик корхоналари, ширкатлар ва бошқалар. Буларнинг фарқлари, асосан устав фондининг ташкил топиши, ташкил бўлиш услубларининг турличалиги, бошқарувнинг автономия бўлиши, тақсимот хусусиятлари жиҳатларидир.

Корхоналар ўз капиталининг таркибий тузилиши.

Бунда капитал тушунчаси муҳим ҳисобланади.

Капитал – бу корхонада ҳўжалик фаолиятини амалга оширишда зарур бўлган моддий бойликлар, пул маблағлари, молиявий қўйилма, ҳўжалик субъекти ҳуқуқини олишга сарфлар йиғиндиси ҳисобланади. Бунда актив ёки ҳаракатдаги корхона, яъни мулкнинг қиймати бўлган муҳим восита ҳисобланади ҳамда асосий ва айланма капиталга бўлинади.

Бундан ташқари корхонанинг устав капитали тушунчаси ҳам мавжуд. Бу корхонанинг ўз капитали бўлиб, баланснинг пассивида қўрсатилади.

Устав капиталининг учёти турли мулк шаклидаги корхоналарда турлича бўлиши мумкин, шу жиҳатга эътибор бериш зарур.

а) Давлат корхоналарида:

- устав фондини ташкил қилиш учун давлатдан пул олинса:

Дт – 5100 Кт – 8300

- асосий фондлар бепул олинса:

Дт – 0100 Кт – 8300

- фойда ҳисобига устав фонди қўпайса:

Дт – 8700 Кт – 8300

- мақсадли молиявий манбалар ҳисобига устав фонди вужудга келтирилса ва ошса:

Дт – 5100 Кт – 9600

Дт – 9600 Кт – 8300

Счётлар 5800, 7800 қолган корхонага келган кредитдан фойдаланиш бўлса.

б) Акциядорлик жамиятларида:

- корхона фонди ҳисобига ташкил топса:

Дт – 8300 Кт – 8700, 8800

- тақсимланмаган фойда ҳисобига:

Дт – 8700 Кт – 8300

Шунингдек, бу жамиятларда акциядорлар ҳисобига вужудга келса:

Дт – 4610 Кт – 8310-8330 ёзилса,

тўланса Дт – 5000-5500 Кт – 4610 тўлаган суммага

Акция курси:
$$K_p = \frac{P_q}{P_n}$$

бунда: P_q – бозор баҳоси;
 P_n – номинал баҳо.

Акцияларнинг даромадлиқ даражасини аниқлаш.

Дивиденд – жорий даромад - I_q , фойз тариф - i_q

«Дивиденд» - лотинча сўз бўлиб, «бўлиниш», «қисм» деган маънони беради. Дивиденд АЖда бир акциядан олинadиган фойдадир. Шунда фойз тарифи:

$$i_q = \frac{I_q}{P_n}$$

бунда, i_q – дивиденд тарифи,
 I_q – дивиденд даромади,
 P_n – акциянинг номинал қиймати.

Акциянинг рентабеллик даромади даражаси:

$$R = \frac{I_q}{P_{np}}$$

бунда, I_q – дивиденд даромади,
 P_{np} – акцияни сотиб олиш баҳоси (эмиссион ёки бозор баҳоси).

Мисол: Ҳар бири 1000 сўмдан (номинал қиймати бўйича) 250 дона акция сотиб олинди, дивиденд тўлови тарифи йилига 50 % бўлса, шунинг инвестиция маблағининг жорий даромадига қуйидагича аниқланади.

1. Сотиб олиш баҳоси:

$$K_p = \frac{P_q}{P_n} \cdot 100 ; \quad P_q = \frac{K_p \cdot P_n}{100} = \frac{250 \cdot 1000}{100} = 2500 \text{ сўм}$$

2. Акциянинг абсолют миқдори тарифи 50 %: $I_q = 0,5 \cdot 100 = 500 \text{ сўм}$

Оддий ва мураккаб фоизларни ҳисоблаш.

Маблағларни инвесторлар томонидан ишлаб чиқаришга сарфлаб ва улардан молиявий натижалар олишда, айниқса мураккаб фоизларни ҳисоблашни билиш катта аҳамиятга эга. Шунинг учун бу масала ўсиб боровчи жарима, пеня, фоизларни ҳисоблашда ҳам қўл келади. Бунда сарфланадиган пул ҳисобидан жорий қиймат тушунчаларини билиш зарур.

Мисол: 1 сўм 3 йилга 10 % йиллик даромад билан берилса, бу неча сўмга айланади?

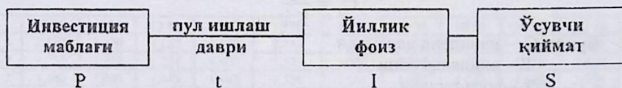
1-йил $1,1,1 = 1,10$ сўм

2-йил $1,11,1 = 1,21$ сўм

3-йил $1,21,1 = 1,33$ сўм.

Мураккаб фоизларни қуйидаги формула билан ҳисоблаш мумкин.

$$I_1 \text{ одий} = \text{фоиз} \quad \frac{I \cdot t}{360} \quad I_2 \text{ аниқ \%} = \quad \frac{I \cdot t}{365(366)}$$

$$P + I = S$$

Бунда, P – бошлангич капитал,

t – капитал қўйилган давр,

T – белгиланган муддатларга дискрет фоизлари

Базис даврига нисбатан капиталнинг тарифи (ставка)

$$i = \frac{I}{P} = \frac{S - P}{P}$$

Бунда, i – йиллик фоиз тарифи,

I – бир йилга фоиз асосида ҳисобланган сумма,

P – дастлабки капитал,

S – капиталнинг ўсиши.

Жорий бухгалтерия учётида акцияларни баҳолаш.

Аввало қайд қилиш лозимки, уларнинг номинал ва математик қийматлари бўлади:

Номинал қиймат: $P_n = \frac{Y_k}{K}$

Бунда, Y_k – АЖ устав капиталининг қиймати,

K – чиқарилган акциялар сони,

P_n – бир акциянинг номинал баҳоси.

$$P_{\text{сред}} = \frac{P_n}{P_3} \cdot 100$$

Бунда, акция сотиб олинган инвестицион баҳоси - $P_{\text{сред}}$,

акция сотувчи эмитент, эмиссион баҳоси - $P_э$,
 акциянинг бозор баҳоси - $P_б$.

Бозорда акция таклиф баҳоси ($P_{пред}$) билан талаб баҳоси ($P_{спр}$) ўртасидаги фарқ маржани ташкил қилади.

$$M = P_{пред} - P_{спр}$$

Баҳоларнинг кўр марта ўзгариши биржа активлиги дейилади.

Акция математик қиймати (M_c)

$$M_c = \frac{\text{корхона ўз капитали}}{\text{чиқарилган акциялар сони}}$$

Бу қиймат корхонанинг ўз капиталининг ўзгариши доимий ўзгаради.
 Акциядорлар томонидан таслиқланмаган фойда ҳисобидан дивиденд олиш ҳуқуқини белгилаш мумкин.

$$C_1 = \frac{I_g}{K \cdot i}$$

Бунда, C_1 – дивиденд даромади

K – акциялар сони

i – фоиз тарифи

$$C_2 = \frac{\text{резерв + тақсимланмаган фонд}}{K \cdot i}$$

бунда, C_2 – тақсимланмаган фойдадан дивиденд олиш ҳуқуқи

K – акциялар сони

i – фоиз тарифи

$$P_v = \frac{S}{(1+i)^n}$$

D – дисконт, S – ўсувчи қиймат, P – дастлабки капитал

Жорий дастлабки капиталнинг келажакда ўсиш дисконтирлашган капитал бўлади. Улар иккита бўлинади:

- математик дисконтирланиши;

- тижорат учёти.

Математик дисконтирланиши:

$$P = \frac{S}{1 + \frac{i \cdot t}{360}}$$

Тижорат учёти:

$$P = S \cdot \left(1 - \frac{d \cdot t}{360}\right)$$

$$P = \frac{S}{1 + \frac{365(366)}{i \cdot t}}$$

$$P = S \cdot \left(1 - \frac{d \cdot t}{365(366)}\right)$$

Бунда, i – тариф ҳисобланган давр (2 йил ва бошқалар)

S – ўсиш қиймати
P – дастлабки қиймат
d – йиллик ҳисобга олинган коэффицент.

Мисол: P миқдордаги капитал муддат билан n йилга сарфланди. Талаб, ўсувчи S қийматни аниқлаш.

$$1\text{-йил } S_1 = P(1+i)$$

$$2\text{-йил } S_2 = S_1 \times (1+i) = P(1+i) \times (1+i) = P(1+i)^2$$

$$3\text{-йил } S_3 = P(1+i)^3 \text{ яъни, } S_n = P(1+i)^n$$

$$\text{ёки } S_n \times (1+i)^{-n} \quad \text{ёки} \quad P = \frac{S_n}{(1+i)^n}$$

1-жадвал

Сарфланган пул бирлигининг келажакдаги қиймати $(1+i)^n$

	11 %	12 %	13 %	14 %	15 %	16 %	17 %	18 %	19 %	20 %
1	1.110	1.120	1.130	1.140	1.150	1.160	1.170	1.180	1.190	1.200
2	1.232	1.254	1.277	1.300	1.322	1.346	1.369	1.392	1.416	1.440
3	1.386	1.405	1.443	1.482	1.521	1.561	1.602	1.643	1.685	1.728
4	1.518	1.574	1.630	1.689	1.749	1.811	1.874	1.939	2.005	2.074
5	1.685	1.762	1.842	1.925	2.100	2.100	2.192	2.288	2.386	2.488
6	1.870	1.974	2.082	2.195	2.313	2.436	2.565	2.700	2.840	2.986
7	2.076	2.221	2.353	2.502	2.660	2.826	3.001	3.185	3.379	3.583
8	2.305	2.476	2.658	2.853	3.059	3.278	3.511	3.759	4.021	4.300
9	2.588	2.773	3.004	3.252	3.518	3.803	4.108	4.435	4.785	5.160
10	2.839	3.106	3.395	3.707	4.046	4.411	4.807	5.234	5.695	6.192
11	3.152	3.479	3.836	4.226	4.652	5.117	5.624	6.176	6.777	7.430
12	3.498	3.896	4.334	4.818	5.350	5.936	6.580	7.288	8.064	8.916
13	3.883	4.363	4.898	5.492	6.153	6.886	7.699	8.599	9.596	10.699
14	4.310	4.887	5.535	6.261	7.076	7.987	9.007	10.147	11.420	12.839
15	4.785	5.474	6.254	7.138	8.137	9.265	10.539	11.974	13.589	15.407
16	5.311	6.130	7.067	8.137	9.358	10.748	12.330	14.129	16.171	18.488
17	5.895	6.866	7.986	9.276	10.761	12.468	14.426	16.672	19.244	22.186
18	6.543	7.690	9.024	10.575	12.375	14.462	16.879	19.673	22.900	26.623
19	7.263	8.613	10.197	12.055	14.232	16.776	19.748	23.214	27.393	31.948
20	8.062	9.646	11.523	13.743	16.366	19.461	23.105	27.393	32.429	38.337
21	8.949	10.804	13.021	15.667	18.821	22.574	27.033	32.323	38.591	46.005
22	9.333	12.100	14.713	17.861	21.644	26.186	31.629	38.141	45.923	55.205
23	11.026	13.552	16.626	20.361	24.891	30.376	37.005	45.007	54.648	66.247
24	12.239	15.178	18.788	23.212	28.625	35.236	43.296	53.108	65.031	79.496
25	13.585	17.000	21.230	26.461	32.918	40.874	50.656	62.667	77.387	95.395
30	22.892	29.960	39.115	50.949	66.210	85.849	111.061	143.367	184.671	237.373
35	38.574	52.799	98.097	113.172	180.311	180.311	243.495	327.988	440.691	590.657
40	64.999	93.049	132.776	188.876	267.856	378.715	533.846	750.353	1051.642	1469.740
45	109.527	163.985	244.629	363.662	538.752	795.429	1170.425	1716.619	2509.583	3657.176
50	184.555	288.996	450.711	700.197	1083.619	1670.669	2566.080	3827.189	5988.730	9100.191

Сарфланган пул бирлигининг бир меъёردа ўсишининг келажакдаги қиймати $(1+i)^n$ $K=1, 2, \dots, n$

	11 %	12 %	13 %	14 %	15 %	16 %	17 %	18 %	19 %	20 %
1	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
2	2,100	2,120	3,130	2,140	2,150	2,160	2,170	2,180	2,190	2,200
3	3,342	3,374	3,407	3,440	3,472	3,506	3,539	3,572	3,606	3,640
4	4,710	4,779	4,850	4,921	4,993	5,066	5,141	5,215	5,291	5,338
5	7,913	8,115	8,323	8,535	8,754	8,997	9,207	9,442	9,683	9,930
6	7,913	10,089	10,405	10,730	11,067	11,141	11,772	12,141	12,523	12,916
7	9,783	10,089	10,405	10,730	11,067	11,141	11,772	12,141	12,523	12,916
8	11,859	12,300	12,757	13,233	13,727	14,240	14,773	15,327	15,902	16,499
9	14,164	14,776	15,416	16,085	16,787	17,518	18,285	19,086	19,923	20,799
10	16,722	17,549	18,420	19,337	20,304	21,321	22,393	23,521	24,709	25,959
11	19,561	20,655	21,184	23,044	24,349	25,733	27,200	28,755	30,403	32,150
12	22,713	24,133	25,650	27,271	29,001	30,850	32,824	34,931	37,180	39,580
13	26,211	28,029	29,984	32,088	34,352	36,786	39,404	42,218	45,244	48,496
14	30,095	32,392	34,882	37,581	40,504	43,672	47,102	50,818	54,841	59,196
15	34,405	37,280	40,417	43,942	47,580	51,659	56,109	60,965	66,260	72,035
16	39,190	42,753	46,671	50,980	55,717	60,925	66,648	72,938	79,850	87,442
17	44,500	48,883	53,738	59,117	68,075	71,673	78,978	87,067	96,021	105,930
18	50,396	55,749	61,724	68,393	75,836	84,140	93,404	103,739	115,265	128,116
19	56,936	63,439	70,748	78,968	88,211	98,603	110,283	123,412	138,165	154,739
20	64,202	72,052	80,946	91,024	102,443	115,379	130,031	146,626	165,417	186,687
21	72,264	81,698	92,468	104,767	118,809	134,840	153,136	174,019	197,846	225,024
22	81,213	92,502	105,489	120,434	137,630	157,630	180,163	206,342	238,436	271,028
23	91,147	104,602	120,203	138,295	159,274	188,600	211,798	244,483	282,259	326,234
24	102,173	118,154	136,829	158,656	184,166	213,976	248,803	289,490	337,007	392,480
25	114,412	133,333	155,616	181,867	212,790	249,212	292,099	342,598	402,038	471,976
30	199,018	241,330	293,192	356,778	433,738	530,306	647,423	790,932	966,698	1181,865
35	341,583	431,658	546,663	693,552	881,152	1120,699	1426,607	1816,607	2314,173	2948,294
40	581,812	767,080	1013,667	1341,979	1779,048	2360,724	3134,412	4163,094	5529,711	7343,715
45	986,613	1358,208	1874,086	2590,464	3585,031	4965,191	6879,008	9531,285	13203,10	18280,91
50	1668,723	2399,975	3459,344	4994,301	7217,488	10435,446	10508,805	21812,27	31514,5	45490,09

Сарфланиш лозим бўлган пул бирлигининг жорий қиймати $(1+i)^n$

№	11 %	12 %	13 %	14 %	15 %	16 %	17 %	18 %	19 %	20 %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	0,901	0,893	0,885	0,877	0,870	0,862	0,855	0,847	0,840	0,833
2	0,812	0,797	0,783	0,769	0,750	0,743	0,731	0,718	0,706	0,794
3	0,731	0,712	0,693	0,675	0,658	0,641	0,624	0,609	0,593	0,579
4	0,659	0,636	0,613	0,592	0,572	0,552	0,534	0,516	0,499	0,482
5	0,593	0,567	0,543	0,519	0,497	0,476	0,456	0,437	0,419	0,402
6	0,535	0,507	0,480	0,456	0,432	0,410	0,390	0,370	0,352	0,335
7	0,482	0,452	0,425	0,400	0,376	0,354	0,333	0,314	0,296	0,279
8	0,434	0,404	0,376	0,351	0,327	0,305	0,285	0,266	0,249	0,233
9	0,391	0,361	0,333	0,308	0,284	0,263	0,243	0,225	0,209	0,194
10	0,352	0,322	0,295	0,270	0,247	0,227	0,208	0,191	0,176	0,162
11	0,317	0,287	0,261	0,237	0,215	0,195	0,178	0,162	0,148	0,135
12	0,286	0,257	0,231	0,208	0,187	0,168	0,152	0,137	0,124	0,112

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
13	0,258	0,229	0,204	0,182	0,163	0,145	0,130	0,116	0,104	0,098
14	0,232	0,205	0,181	0,160	0,141	0,125	0,111	0,099	0,088	0,078
15	0,209	0,183	0,160	0,140	0,123	0,108	0,095	0,084	0,074	0,065
16	0,188	0,163	0,141	0,123	0,107	0,093	0,081	0,071	0,062	0,054
17	0,170	0,146	0,125	0,108	0,098	0,080	0,069	0,060	0,052	0,045
18	0,153	0,130	0,111	0,095	0,081	0,069	0,059	0,051	0,044	0,038
19	0,138	0,116	0,098	0,083	0,070	0,060	0,051	0,043	0,037	0,031
20	0,124	0,104	0,087	0,073	0,061	0,051	0,043	0,037	0,031	0,026
21	0,112	0,093	0,077	0,064	0,053	0,044	0,037	0,031	0,026	0,022
22	0,101	0,083	0,068	0,056	0,046	0,038	0,032	0,026	0,022	0,018
23	0,091	0,074	0,060	0,049	0,040	0,033	0,027	0,022	0,018	0,013
24	0,082	0,066	0,053	0,043	0,035	0,028	0,023	0,019	0,015	0,010
25	0,074	0,059	0,047	0,038	0,030	0,024	0,020	0,016	0,013	0,009
30	0,044	0,033	0,026	0,020	0,015	0,012	0,009	0,007	0,005	0,002
35	0,026	0,019	0,014	0,010	0,008	0,006	0,004	0,003	0,002	0,001
40	0,015	0,011	0,008	0,005	0,004	0,003	0,002	0,001	0,001	0,000
45	0,009	0,006	0,004	0,003	0,002	0,001	0,001	0,001	0,000	0,000
50	0,005	0,003	0,002	0,001	0,001	0,001	0,000	0,000	0,000	0,000

4-жадвал

Сарфланиши лозим бўлган пул бирлиги жорий қиймати $(1+i)^n$ $K+1, 2, \dots, K_i$

	11 %	12 %	13 %	14 %	15 %	16 %	17 %	18 %	19 %	20 %
1	0,901	0,893	0,885	0,877	0,870	0,862	0,855	0,847	0,850	0,833
2	1,713	1,690	1,668	1,626	1,626	1,605	1,566	1,566	1,547	1,528
3	2,444	2,402	2,361	2,283	2,283	2,246	2,210	2,174	2,140	2,106
4	3,102	3,037	2,974	2,855	2,855	2,798	2,743	2,690	2,639	2,589
5	3,696	3,605	3,517	3,352	3,352	3,274	3,199	3,127	3,058	2,991
6	4,231	4,111	3,998	3,784	3,784	3,685	3,589	3,498	3,410	3,326
7	4,712	4,564	4,423	4,160	4,160	4,039	3,922	3,812	3,706	3,605
8	5,146	4,968	4,799	4,487	4,487	4,334	4,207	4,078	3,954	3,837
9	5,537	5,328	5,132	4,772	4,772	4,607	4,451	4,303	4,163	4,031
10	5,889	5,650	5,426	5,019	5,019	4,833	4,659	4,494	4,339	4,192
11	6,207	5,938	5,687	5,234	5,234	5,029	4,836	4,656	4,487	4,327
12	6,492	6,194	5,918	5,421	5,421	5,197	4,988	4,793	4,611	4,439
13	6,750	6,424	6,122	5,583	5,583	5,342	5,118	4,910	4,715	4,533
14	6,982	6,628	6,303	5,724	5,724	5,468	5,229	5,008	4,802	4,611
15	7,191	6,811	6,462	5,847	5,847	5,575	5,324	5,092	4,876	4,675
16	7,379	6,974	6,604	5,954	5,954	5,669	5,406	5,162	4,938	4,730
17	7,549	7,120	6,729	6,047	6,047	5,749	5,475	5,222	4,990	4,775
18	7,702	7,250	6,840	6,128	6,128	5,818	5,534	5,273	5,033	4,812
19	7,893	7,366	6,938	6,198	6,198	5,877	5,585	5,316	5,070	4,843
20	7,963	7,469	7,025	6,259	6,259	5,929	5,628	5,353	5,101	4,870
21	8,075	7,562	7,102	6,312	6,312	5,973	5,665	5,384	5,127	4,891
22	8,176	7,645	7,170	6,359	6,359	6,011	5,696	5,410	5,149	4,909
23	8,266	7,718	7,230	6,399	6,399	6,044	5,723	5,432	5,167	4,925
24	8,348	7,784	7,283	6,434	6,434	6,073	5,747	5,451	5,182	4,948
25	8,422	7,843	7,330	6,464	6,464	6,097	5,766	5,467	5,195	4,948
30	8,694	8,005	7,496	6,566	6,566	6,177	5,829	5,517	5,235	4,979
35	8,855	8,176	7,586	6,617	6,617	6,217	5,858	5,539	5,251	4,992
40	8,951	8,244	7,634	6,642	6,642	6,233	5,871	5,548	5,258	4,997
45	9,008	8,283	7,661	6,654	6,654	6,242	5,877	5,552	5,261	4,999
50	9,042	8,305	7,675	6,661	6,661	6,246	5,880	5,555	5,262	4,999

1-мисол. Агар инвестор 200 минг сўмни 10 йилга йиллик 20 % ўсиши билан сарфласа, у қанча бўлади?

$S_{10} = 200 \cdot (1+20)^{10}$ бунда 1-жадвал коэффициентидан фойдаланилади.

$S_{10} = 200 \cdot 6,192 = 1238,4$ м.сўм

2-мисол. Агар инвестор 10 йилдан кейин йиллик 20 % билан берилган ҳисобига 300 м.сўм олишни режалаштирса қанча пул сарфлаши керак?

$$P = \frac{300}{(1+20)^{20}} \quad S \cdot (1+20)^{20}$$

Бунда 3-жадвалдаги коэффициентлардан фойдаланилади.

$300 \cdot 0,162 = 48,6$ м.сўм ёки дастлабки капитал қайтими 48,6 м.сўм бўлади.

3-мисол. Бир киши 01.01.1997 йилдан 31.12.2005 йилгача йиллик 15 % билан 200,0 м.сўм сарфласа қанча пул олади?

Агар фойз оддий бўлса, унда 9 йилда:

$9 \cdot 0,15 \cdot 200,0$ м.сўм = 270 м.сўм + 200,0 м.сўм = 470,0 м.сўм

«БИЗНЕС-РЕЖА»НИНГ МОҲИЯТИ, УНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА АҲАМИЯТИ

1. Бизнес-режа ҳақида тушунча ва унинг аҳамияти.
2. Бизнес-режани қимлар тузади?
3. Бизнес-режанинг таркибий қисмлари ва улардаги муаммолар нималардан иборат?

Бугунги кунда мамлакатимизда бозор иқтисодиётининг иккинчи босқич даврида амалга оширилаётган туб иқтисодий ислохотлар ҳам кундан-кунга янги-янги ёндашишни тақозо қилмоқда. Чунки амалга оширилаётган ислохотлар натижасида маълум маҳсулотларнинг қўлайлишига эришилаётган бўлсада, ишлаб чиқаришда етарли самарадорлик бўлмаётир. Бунда албатта кадрларнинг билим савияси, малакаси, бозорнинг, объектив иқтисодий қонунларнинг талаблари, уларнинг ҳаракат доирасини англаш, иқтисодий жиҳатдан ҳўжалик юритиш механизмининг такомиллаштириб ишлаб чиқиш зарур бўлиб қолмоқда. Бу борада иқтисодчи-ташқилотчи олимлар, бухгалтерларнинг иштироки, уларнинг маслаҳатлари, корхоналарга амалий ёрдам кўрсатишлари лозим.

Бу борада тadbиркорлик, ишбилармонлик соҳасида жуда устун йўналишларда малакавий ривожланиш биринчи ўринга кўтарилмоқда. Айниқса бугунги кунда бизнес, бизнес-режанинг аҳамияти катта бўлмоқда. Ўзбекистон Республикасидаги ишлаб чиқариш ва халқаро бозор интеграцион жараёнларнинг амалга оширилиши натижасида қўпгина бозор муносабатларига мос тушунчалардан фойдаланиш, уларнинг моҳиятини очиш, энг муҳими кундалик турмушимизда ишлатиш каби масалаларни ҳал қилиш талаб қилинмоқда, жумладан, бизнес-режа, имиж, инвестиция, маркетинг, холдинг, менежер устави, савация кабиларни мисол келтириш мумкин. Аммо биз бу

тушунчалар ҳақида эмас, балки бизнес-режанинг аҳамияти тўғрисида гап юритмоқчимиз.

Бизнес сўзи инглиз тилидан олинган бўлиб, соҳибкорлик, тижорат ишлари билан шуғулланиш, пул топиш мақсадида бирор иш билан банд бўлишни билдиради. Бизнес товар ишлаб чиқариш ва уни сотиш, хизмат кўрсатиш, транспорт ва бошқа соҳалардаги фаолиятдир.

Бизнес-режа бу ишлаб чиқариш муносабатларига асосланган иш фаолиятини ташкил этиш бўйича аниқ ғоялар, тадбиркорликни асословчи, корхонанинг истиқболлини белгиловчи барча ҳисоб-китобларнинг мажмуидан иборатдир. Бошқача айтганда, бизнес-режа товар ишлаб чиқариш борасидаги концепция, стратегия, маркетинг ҳамда режалаштириш бўйича тушунча ва тасаввур берадиган ҳужжатлардир. У орқали асосий мақсад сармоядорнинг ишончини қозонишдан иборатдир.

Бизнес-режанинг аҳамияти ҳақида гап кетганда бугунги кунда қўлчилик амалиётчилар у инвестиция қилиш учун тузилади, кредит олиш учун ҳам тузилади деган фикрдадир. Маълум даражада тўғри, аммо шу билан биргаликда, у корхона учун дастур ҳамда муҳим бизнес ҳужжат бўлиб, унда тадбиркор ўзининг «кучли», «кучсиз» томонларини ҳам билиб олади.

Бундан ташқари у орқали корхонадаги ютуқ ва камчиликлар нимадан иборат, истиқболда корхона тақдири қандай бўлади каби масалалар ечимини билиб олади. Унда корхонанинг стратегияси, тактикаси, ишбилармон шериклар топиши қандай бўлиши ҳам ўз аксини топади, шундай экан бугунги кунда тадбиркор ишбилармонларнинг муваффақиятлари кўрсатиб ўтилган «Бизнес-режа»нинг сифатли тузилиши уни амалга ошириш механизмларининг пухта ишлаб чиқарилишига боғлиқдир. Бундан, ҳаётий равишда қуйидаги савол, яъни бизнес-режани ким тузади деган савол пайдо бўлади. Бунга шундай жавоб, аввало унда менежердан ташқари бухгалтер, маркетинг, юқори малакали мутахассислар, ишчилар ҳам қатнашиши мумкин. Бунда тез ўзгарувчан бозор шароитида товар маҳсулот миқдорини, баҳосини, меҳнат унумдорлигини, фойда ҳажминини ва бошқа масалаларни белгилаб олиш зарурдир.

Бизнес-режа тушунарли бўлиши учун молиявий альтернатив борлиги, таваккалчилик, корхонанинг ўзига хос хусусиятлари, бошланган ишларнинг аҳволи, буюртма даромадлари аниқ кўрсатилади.

Бизнес-режада корхонанинг яқин келажакка ва узоқ муддатга белгаланган мақсадлари аниқ кўрсатилиб борилади.

Фермер хўжалиklarининг «бизнес режа»си – унинг жорий ва истиқболли фаолиятини юритишда, тадбиркор шахс сифатида бир неча йиллар давомида фикрлаб, уни амалга ошириш борасидаги ғояларининг ҳаракати доирасида қозоғга туширилган, бозор иқтисодиётининг объектив қонунилари, республикамизда жаҳон тақрибасидаги қўлгина муаммоларни қамраб олган, қабул қилинган хўжалик юритиш жиҳатида қонулар, қонуности меъёрий ҳужжатлар талаблари асосида қилинадиган барча ишларнинг натижасидир.

Шу борада хўжалик вазиятларида вужудга келадиган муаммолар оптимал

(мезонли) ечимларини кўрсатиб ўтувчи ички меъёрий хужукати, амалий дас-тури ҳисобланади десак, айти ҳақиқат ҳисобланади.

Албатта бунда «Маҳсулот (иш ва хизматлар)ни ишлаб чиқириш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низомига асосан ҳар бир тадбиркор корхона учун хос бўлган 4 та фаолиятлар: асосий фаолият; давр харажатлари ва даромадлари; молиявий фао-лият; фавқулодда фаолият турлари тартибида акс эттириш мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки, ишлаб чиқариш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий на-тижалар шаклланиши тартиби дунёда тан олинган хужукатдир.

Бундай барча фаолиятларни фермер хўжаликларида эътиборга олишлиги-миз, фермер хўжаликлари ер ресурслари, моддий ресурслардан самарали фой-даланиб, аynиқса, сув, моддий ва молиявий ресурсларни тежаб-тергаб фойда-ланишни тақозо қилаётган бир пайтда Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, унинг вилоятлардаги бошқармаларидан меъёрлар иш-лаб чиқилиб, жорий қилинаётганлиги эътиборга оlinиши лозим. Шу сабабли биз Самарқанд вилоят қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаси томонидан тавсия қилинаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун ишлаб чиқилган меъёрларни қўлланмада келтиришни ўринлидир деб ўйлаймиз. Ал-батта бунда маҳсулотлар таннари, сотиш, смета маълумотларининг жадвалла-рини ушбу меъёрларни ҳисобга олган ҳолда жадваллар тартибида ўйлаб ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бунинг учун 1998 йил ишлаб чиқилган жад-валлар шакллари бугунги кун талабларидан келиб чиқиб тузишни тавсия қиламиз.

Бизнес-режа тузишда қуйидаги нарсаларни қўшишни лозим эмас деб топа-миз:

- а) ноаниқ ва нореал мақсад ва вазифаларни;
- б) фантазия, тушунарсиз сўз, услуб, ҳисоб-китобларни;
- в) корхонанинг фантазиялашган хусусиятларини;
- г) вақт сарфлашни;

Агар унинг асосий таркибий қисмлари ҳақида гап юритилар экан, унда:

1. Корхона тарихи, корхона манзили, телефон-факси, иқтисодий аҳволи, бу-гунгги кунда корхона аҳволи, ускуна ва корхона қуввати, аҳволи ёки истеъмол-чиларнинг корхона ишлаб чиқарадиган маҳсулотларга талаби ва қуйидагиларга эътибор берилди:

а) мол етказиб берувчилар, харидорлар билан бўлган муносабат, рақобат курашига тайёрлик даражаси;

б) хомашёлар захираси у манбалардан узоқлиги, уларнинг тақсимланиши;

в) ускуналар билан қуролланиш даражаси, ишлатилган муддат ва бошқалар;

г) ишчи кучи билан таъминланиши, уларнинг малакаси, қуввати;

д) ишлаб чиқаришдаги маҳсулотлар ва уларнинг бозор истеъмолини маълум даражада қондириш имкониятлари;

е) корхонанинг репутацияси, ўзгариш тенденцияси

II. Корхонанинг маҳсулоти ёки хизмати.

Маҳсулотга тавсифнома, истеъмолчилар талабига қандай жавоб бера олиши, унинг сифати, тақомиллаштириш борасида илмий тадқиқот ишлари олиб борилмоқда.

III. Тармоқнинг ташкилий, иқтисодий таҳлили (сектор).

Тармоқда кейинги 3-5 йил давомида маҳсулотнинг ўсиш истиқболлари, технологик жараёнларнинг аҳволи, уларни янада яхшилаш йўллари кўрсатилади. Унинг иқтисодиётдаги роли кўрсатилади. Инфляциянинг таъсири қандай бўлади, қайси йўللار билан иқтисодий самарадорлик оширилади? Усуналардан фойдаланиш коэффициентлари, маҳсулотларни етказиб бериш, товар тақсимои, урш, ташқи бозорларга чиқишда қандай тўсиқлар борлиги кўрсатилади.

IV. Бозорда маҳсулотни сотиш таҳлили.

Қайси истеъмолчилар биз билан ишлаб чиқаришга товарлар билан алоқа қилинди, нима учун улар бу товарни олади. Маҳсулот сотиш географияси, агар маҳсулот бир мамлакатдан ортгига чиқарилса, халқаро бозорга чиқди деб тан олинади.

Бунда маҳсулотлар қандай ишлаб чиқаришнинг аҳволи.

Мазкур қўлланма маълумотнома бўлганлиги учун «Бизнес-режа»нинг тузилиши, таркиби, мазмунини тўлиқ ёритиш имконияти йўқлиги эътиборга олиб қисқача унинг айрим муҳим томонларини ёздиқ холос. Тўққизинчи пунктда кўрсатилган масалалар қишлоқ хўжалигида ҳар бир тармоқ, экинлар, чорва молларини турлари бўйича технологияни шу соҳа мутахассислари томонидан вариантли қилиб тузилишига, уларнинг ичидан қайси вариант самарадорлик даражасига қараб бухгалтерия, молиячи ва иқтисодчилар томонидан ҳамда бошқарувчи томонидан танланади. Шунинг учун «Бизнес-режа» ҳар бир корхона учун алоҳида бўлади, у ўз хусусиятига эга бўлиши лозим бир хил таркибда бўлиши мумкин эмас.

Аммо таркибий тузилиши нуқтан назаридан бўлишлари умумий тартибда тавсия қилиниши мумкин. Албатта, бу қатъий ва мажбурий деган маънони билдирмайди. Демак бунда умумийликдан хусусийликка қараб синчиклаб тузилишга қаратилиши лозим.

БИЗНЕС-РЕЖАНИНГ ТАРКИБИ

1. Корхонанинг таркибий тузилиши.
2. Корхонанинг маҳсулот ёки хизматларининг турлари.
3. Тармоқнинг таҳлили.
4. Корхонада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар учун бозордаги истеъмолнинг таҳлили.
5. Тақсимот каналлари ва маркетинг стратегияси.
6. Товар баҳосининг ташкил топиши, ишлаб чиқарилган товарнинг

ҳаракати, бозорга географик кириб бориши, сервис хизмати ва товарнинг сифатини мустаҳкамлаш.

7. Маҳсулотни сотиш режаси ва стратегияси.
8. Корхонада ишлаб чиқаришнинг ташкил қилиниши ва бошқариш.
9. Товари ишлаб чиқариш дастури:
 - а) ишлаб чиқариш жараёни;
 - б) ускуналар ва товарлар ишлаб чиқариш технологияси;
 - в) ишчи кучига талаб;
 - г) маҳсулот таннархини пасайтириш йўллари.
10. Менежмент (бошқариш) (илова).
11. Маҳсулотларни кўпайтириш имкониятлари.
12. Капитал маблағлар ва уни қайтариш шартлари.
13. Молиявий ахборот.
14. Ноаниқлик ва таваккалчилик.

Юқорида кўрсатилганидек, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирининг биринчи ўринбосари, иқтисод фанлари доктори, профессор томонидан фермер хўжаликларига «бизнес-режа» тузиш бўйича қуйидаги тартиб тавсия қилинган. Албатта, бу масалаларнинг тўлиқ эътиборга олинishi мақсадга мувофиқ бўлади, деб ўйлаймиз.

«Қириш ёки режани амалга оширишнинг қисқача баёни (2-3 бет).

I. Бизнес концепцияси.

- а) маҳсулот ва хизматлар, харидорлар, харажат ва даромад.
- б) бизнеснинг мақсадлари.
- в) ўзига хос томон ва хусусиятлар.
- г) дастлабки харидорлар.
- д) атроф-муҳитга таъсири

II. Бошқарув командаси

III. Бозорни ўрганиш

- а) сотиш режалаштирилаётган бозор
- б) рақобатбардошлик
- в) нарх белгилаш

IV. Маҳсулот ва хизмат таҳлили.

- а) маҳсулот ва хизматларнинг техник жиҳатлари
- б) ишлаб чиқаришни ривожлантириш имкониятлари
- в) харидорларга етказиш йўллари ва режаси»*

Қуйида Самарқанд вилоят қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаси томонидан тавсия қилинаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун ишлаб чиқилган меъёрлар ва 2003 йилда тузилган «Озода» фермер хўжалигининг бизнес-режаси ҳавола қилинади. Ушбу «бизнес-режа» маълум даражада юқорида келтирилган тартибга мос келади деб ўйлаймиз ва фермер хўжалик раҳбарлари ва уни тузишга киришган мутахассислар учун қўл келади.

* «Фермерлик фаолиятининг ҳуқуқий ва молиявий асослари». Т. «Университет», 2005 й. 121 бет.

Выялгт дэх хөдөлгөөнийг махсүлэлд хариуцаж 2006 жил хөдөлгөөнийг үүн 1 гестарга сарфанадиган хароногт нэр
МЭНБЭР

№	Эхэл тугтар	Жамн хара- жатлар	Шуудангад				1 центн				Эхн- лар хосил- дори- н, ш/а			
			иш хэдэ фондш	урдлук	г/м/м сарфи	уит	асосий восит	ишлар ва хиз- матлар, сум	сү- гурга түүл- лари, сум	уум иш хиз- рээс- лари, сум		бош- а ха- на- рлар, сум		
		сүм	мин/дор, кг	сүм	мин/дор, кг	сүм	мин/дор, кг	сүм	мин/дор, кг	сүм	мин/дор, кг	сүм	мин/дор, кг	сүм
1	Сүдэл галга	190	55200	230	62100	182	42550	270	11500	7125	67160	4278	24925	8335
2	Далын галга	63	12100	130	21400	60	14040	34	15000	700	12410	1000	1372	8233
3	Палга ордий	752	225450	72	37872	271	67750	270	11408	12755	65210	6750	24800	23691
4	Палга ордий	12702	982500	0.126	640	210	56700	170	86700	8650	50800	18750	108070	55000
5	Маскар (палга)	48	12091	12	12000	50	13500	3000	22400	3000	22400	1330	16550	16174
6	Зигир (палга)	157	92045	8	8000	68	18360	60	30600	3000	26600	10125	25450	26773
7	Картошка	609	369148	3500	12250	310	83700	497	25347	10500	41500	27900	40606	31550
8	Жамн сабагат	606	358750	0.8	40500	232	62640	570	29070	6756	26100	12700	47444	26500
9	Палга (палга)	606	387509	0.5	45000	232	62640	570	29070	6756	26100	11200	47444	26500
10	Маскар (палга)	606	179078	5	12500	300	81000	400	24990	6500	26500	13200	19699	261510
11	Маскар (палга)	620	181150	-	265	71550	365	18615	14200	13200	19699	6750	19626	26450
12	Хосилгүзүр	368	104625	-	160	43200	250	12750	9600	10300	11509	10890	37031	33200
13	Хосилгүзүр	2008	336646	-	400	10800	334	17034	14900	30200	6390	43200	37031	33200
14	Идлэг мала	672	114500	-	160	43200	220	11220	6650	11450	12595	15225	12595	15225
15	Хашаки дайлагч	592	204334	20	20000	175	47250	180	91800	4800	59950	6000	22477	25450
16	Күк масса үүн	125	73357	20	20000	162	43740	180	91800	4850	42000	8070	18170	1007
17	Күк масса үүн	125	73357	-	162	43740	180	91800	4850	42000	42000	8070	18170	2820
18	Бир ийлик үт	75	60404	20	20000	162	43740	180	91800	4850	42000	6644	16450	866
19	Бир ийлик үт	75	60404	-	162	43740	180	91800	4850	42000	42000	6644	16450	2417
20	Маскар дон	544	167388	30	4500	205	55350	210	10710	9140	45000	5400	18413	25450
21	Маскар дон	204	107507	40	6000	182	49140	190	96900	8170	40000	3500	11825	21750
22	Маскар дон	344792	204	107507	40	6000	182	49140	190	96900	8170	40000	11825	21750

Чорва маҳсулотларининг таннархи мезёрлари (2004 йил учун)

№	Хайвонлар тури	Жами хара- жатлар	шу жумладан										Ўртача йиллик бош сони	Мах- сулот тап- нарни	
			иш ҳақи фонди		озуқа		ЕММ сарфи		асосий восит. сақлаш хараж., сўм	ишлар ва хиз- матлар, сўм	сутурта тўлов- лари, сўм	умум. и/ч хара- жатла- ри, сўм			бошқа хара- жатлар, сўм
			киши соат	сўм	миқд. кг	сўм	миқд. кг	сўм							
1	Пила	41622,5	238	33915	0,935	2675	4,1	676,5	250	2450	450	660	546		
2	Қорамолни бо- қиб (400-450 гр)	199542	56	9348	16,7	114256	56	9240	6170	31450	1300	1028	26750		
3	Сотин ситирлар (2500-3000 кг)	332108	170	28667	34,7	211258	56	9240	7560	33170	1600	3153	37460		
4	Чўчкачилик жами	135527	104	17870	8,74	21160	16	2640	26410	49133	3500	2144	12670		
	- чўчка боласи	225573	106	44800	10	42250	33	5445	23500	34650	2000	4928	68000		
	- боқувлагачи	63923	99	17117	8,7	16410	15	2475	2910	14483	1500	1883	7145		
5	Қўй ва эчкилар	16563	12	1912	2,9	5045	8	1320	466	3540	600	230	3450		
6	Паррандалар	5075	1,2	187	0,21	1771	10	1650	120	625	50	22	650		
7	Отчилик	50830	269	11800	11,7	29041	14	2310	360	1580	1500	1416	2823		
8	Асларинчилик	53136	65	5168	0,2	16023	5	825	3000	2400	600	620	24500		

Қишлоқ хўжалик корхоналарида 2006 йил ғалла ҳосилини етиштириш харажатларнинг ҳар бир турини молциялаштириш учун бериладиган кредитларнинг энг кўп миқдори юзасидан тавсиялар

№	Харажат тури	Ўлчов бирлиги	1 тонна ҳо- сил учун сўм ҳисобида	1 гектар ерга сўм ҳисобида	Шу жумладан кузги, қишқи тадбирлар учун	1 гек- тар учун
1	Иш ҳақи ва унга тегишли ажратмалар	сўм	12000	55200	1500	
2	Менирал ўғитлар, ш.ж.:	сўм	25000	115000	3250	
	- азотли	сўм	18300	84180	0	
	- фосфорли	сўм	6300	28980	3150	
	- калийли	сўм	400	1840	100	
3	Ўсимликларни ҳимоя қилиш, ш.ж.:	сўм	2600	11960	0	
	- кимёвий усул билан	сўм	1300	5980	0	
	- биологик усул билан	сўм	1300	5980	0	
4	Уруғлик	сўм	13500	62100	7105	
5	Механизация хизмати (МТП, муқобил МТП ва қишлоқ хўжалик техникаси бўлган бошқа хўжалик субъектлари)	сўм	14600	67160	2600	
6	СФУ хизмати	сўм	420	1932	80	
7	ЁММ	сўм	9250	42550	2900	
8	Электр-энергия харажати	сўм	280	1288	60	
9	Лизинг ва эҳтиёт қисмлар харажатлари	сўм	1514	6964	200	
10	Бошқа харажатлар ҳамда сақлаш учун ажратмалар	сўм	4186	19256	420	
	Жами	сўм	83350	383410	18115	

Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштирадиган фермер, кичик-хусусий корхоналар маҳсулот етиштириш технологиясини, агротехник тадбирлар вақтини, бажариш усулларини яхши билиши лозим. Ҳар бир агротехник тадбир бажариш усулларига қараб, яъни трактор, қишлоқ хўжалик машиналари, от-улов ва қўл кучи билан бажариладиган ҳолатлар учун ишлаб чиқилган меъёрлар асосида иш ҳажми ва унга сарфланадиган киши/соат, киши/кун, меҳнат ҳақи, бошқа сарфлар кўрсатилиб тузилиши мумкин.

Бутунги кунда қишлоқ хўжалигидаги асосий ишларни ўртада тузилган шартномаларга мувофиқ ММТП лар чет эл техника воситалари ёрдамида бажариб келаётганлигини эътиборга олиб, иш бирлигига баҳолар белгиланишини кўрсатиб ўтиш зарур. Агарда шартномада бажариладиган ишнинг муддатлари кўрсатилган тақдирда, белгиланган тартибда меъёр сифатида жадвал тузиш мумкин бўлади. Бунда ишларнинг ўз вақтида бажарилаётганлиги ҳамда иш бажарувчиларнинг иш ҳажмини, сифатини назорат қилиш имконияти пайдо бўлади.

**Фермер хўжалиги, кичик ва хусусий бизнес корхоналарининг
раҳбарлари ҳамда бухгалтерларига бизнес-режа тузишда,
уни ҳаётга тадбиқ қилишда айрим маслаҳатлар**

Бугунги кунда, бозор ва ҳаётнинг тез ўзгарувчанлиги шароитида ҳар бир тадбиркор хўжалик юритиш ҳақидаги меъёрий ҳужжатларнинг мазмун-моҳиятини билиши, юридик, менежмент-маркетинг, маҳсулот ишлаб чиқариш технологияси соҳаларидан тушунчага эга бўлиши ҳаётий заруратдир.

Ҳар қандай корхона раҳбари, хусусан кичик ва хусусий корхона раҳбари корхона фаолиятини ривожлантириш учун «бошқарув ҳисоби»га тааллуқли бўлган атамалар: авансланган капитал, унинг доирасидаги ўзгарувчан, доимий капитал, фойда, соф фойда, маржинал даромад, молиявий натижага дахлдор бўлган «зарарсизлик нуқтаси», ялпи тушум, рентабеллик даражаси, сотилган маҳсулотга тўғри келадиган критик нуқта, чидамлилиқнинг маржинал захираси, зарарсизлик баҳоси, ишлаб чиқариш дастаги, ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг зарарсизлик нархини белгилаш коэффиценти, шу коэффицентлар асосида маҳсулотнинг бирлигига тўғри келадиган ўзгарувчан харажатлар ҳажми, маҳсулот бир бирлигига тўғри келадиган маржинал даромад суммаси кабиларни аниқ тасаввур қилиши лозим бўлади. Бундай билимга эга бўлиш учун жаҳон иқтисодиёти тажрибасини ва керакли адабиётларни ўрганиш зарур.

Шу ерда тадбиркорларга ёрдам тариқасида айрим коэффицентларни профессор Б.А.Хасановнинг илмий-тадқиқот ишлари асосида тушунтириб берамиз.

Маржинал даромадни вужудга келтирувчи маҳсулот ҳажми формуласи қуйидагича аниқланади:

$$M_{\phi} = \frac{X_d + \Phi}{B - X_{\phi}}$$

Бунда: M_{ϕ} – маҳсулот ҳажми; X_d – доимий харажатлар суммаси; Φ – фойда суммаси; B – сотиладиган маҳсулот баҳоси; X_{ϕ} – ўзгарувчан харажатларнинг ишлаб чиқарилган бир бирлик маҳсулотга тўғри келадиган суммаси.

Маҳсулот сотишнинг зарарсизлик коэффиценти қуйидагича аниқланади:

$$K_s = \frac{M_s}{M_{\phi}}$$

Бунда: K_s – маҳсулотни зарарсиз сотиш коэффиценти; M_s – маҳсулотни зарарсиз сотиш ҳажми; M_{ϕ} – маҳсулотни фойдали сотиш ҳажми.

Ушбу кўрсаткичларни аниқлаш тадбиркор учун муҳим ишлардан бири бўлиб ҳисобланади.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ САМАРҚАНД ВИЛОЯТИ
НУРОБОД ТУМАНИ, ЖАРҚУДУҚ ҚИШЛОҒИ

"Озода" фермер хўжалигининг истиқболли бизнес-режаси

(2003 – 2008 йиллар учун)

САМАРҚАНД – 2003 ЙИЛ

"ОЗОДА" ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИНИНГ БИЗНЕС-РЕЖАСИГА ХУЛОСА (РЕЗЮМЕ)

Фермер хўжалиги Самарқанд вилояти Нуробод тумани ҳокимлигининг 2001 йил 5 январ кундаги 3-К сонли қарори билан тузилган бўлиб, қишлоқ хўжалигида бозор иқтисодиёти тамойилларига мос равишда мулк шаклини ўзгартириш, яъни хусусийлаштиришга қаратилган иқтисодий ислохотларни амалга ошириб келмоқда.

Бугунги кунда фермер хўжалиги ихтиёрига 20 гектар сувли ер, жумладан, 10 гектар пахта, 10 гектар донли экинлар учун, бундан ташқари суторилмайдиган 120 гектар лалми ерлар беркитилган.

Мулккий жиҳатдан қаралганда, фермер хўжалигида бир дона МТЗ-80 (17 млн. сўм), чорва моллари (шартли 40 бош, 5 млн. сўм), қишлоқ хўжалик машиналари (20 млн. сўм), ГАЗ-31 машинаси (7 млн. сўм), "Дамас" автомашинаси (5 млн. сўм), башня (15 млн. сўм) ва бошқа мулклар (1,5 млн. сўм), ҳаммаси бўлиб балансда 55,5 млн. сўмлик қўчмас мулк мавжуд.

Фермер хўжалигининг уставидagi фаолиятига келадиган бўлсак, унинг асосий фаолияти қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариб, бозорда тadbиркорлик қилишдан иборат. Шу билан бирга воситачилик қилиш ҳам киради. Маҳсулотлар асосан ички бозорни товарлар билан тўлдириш, фермер хўжалигини ривожлантириш асосида ташқи бозорга экспорт қилишдан иборат.

Фермер хўжалигининг мақсади – тadbиркорлик асосида мулкдорлар синфини вужудга келтириш, ижтимоий масалаларни ечиб, аҳолининг турмуш даражасини кўтаришдан иборат. Бунинг учун фермер хўжалиги қуйидаги вазибаларни амалга оширишни кўзда тутadi:

- беркитилган ер майдонларидан самарали фойдаланиб, давлат бутортмаси бўйича сифатли пахта ва дон етказиб бериш;

- мавжуд табиий-молиявий, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиб, фермер хўжалигининг барқарорлигини таъминлаш;

- мавжуд ресурс сифатида балансда эксплуатация қилинаётган 120 метр ер ости маъданларга бой сув (секундига 4 м/сек) дан фойдаланиб, маъданли сув ва лимонад ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш;

- маъданли сув ва лимонад ишлаб чиқариш учун Россия Федерацияси Екатеринбург шаҳридаги корхоналар, жумладан, ООО «Компания Форт-2000» ва ООО "Электромонтажкомплект МХН" лар билан тўғридан-тўғри шартнома асосида янги, замонавий технология олиб келиш ва уни ишга солиш, муддат – 2003 йил;

- 120 м² ҳажмидаги бино қурилмоқда, у 2003 йилнинг ноябр ойида тугалланади.

Ушбу технологияни ишга тушириб беришнинг умумий қиймати 155,1 млн. сўм (1/11/2003 йил ҳолатига) қилиб белгиланди.

Технология учун республика тижорат банкларига мурожаат қилинган. Юқоридаги компания мутахассислари кўмагида кадрларни қайта тайёрлаш ҳам режалаштирилган. Корхона 2003-2004 йил II-кварталида тўла ишга туширилади, икки сменада ишлаш таъминланди. Ҳар йили 2150 минг литр маъданли

сув ва лимонад ишлаб чиқарилиб, у ички бозорда 25% арзон нархда сотилади. Бунда Нуробод, Нарпай туманлар, Каттақўрғон шаҳри ва тумани, Қашқадарё ва Навоий вилоятининг чегарадош туманларидаги бозор талабининг фақатгина 40-45% ини таъминлаш мумкин. Худудда рақобатчилар йўқ.

Шу цехдан пул тушуми йилга 322,8 дан 481,0 млн. сўмгача бўлиши, ҳар йили олинаётган соф фойда эса 70,0-186 млн. сўмгача бўлиши мутахассислар томонидан ҳисоблаб чиқилди.

Олинган кредит ресурслари узоғи билан 3,5 йилда тўла равишда фоизлари билан биргаликда тўланади. Фермер хўжалигида янги 30-35 та иш жойлари вужудга келтирилади.

Фермер хўжалиги юридик шахс ҳисобланиб, ўз баланси ва тижорат банкида ҳисоб рақами мавжуд: Самарқанд вилояти, Нуробод тумани "Озода" мустақил фермер хўжалиги, МФО - 00314, х/р - 20208000804096739001, Каттақўрғон шаҳар АТ Пахта банк, ИНН - 203477166, ОКОНХ - 21110.

I. Маҳсулот ҳақида тушунча

Саноат ишлаб чиқаришини йўлга қўйиш мақсадида маъданли сув ва лимонад сув ишлаб чиқилади.

Маъданли сувда ишқорийлик - 3,4 мг/8м³, гидрокарбонат 207,4 мг/8м³, кальций - 85,0 мг, магний 29,7 мг, натрий 93,9 мг ва бошқа микроэлементлар таркибига бўлиб, ошқозон, ичак ва сийдик йўллари органларига, қандли диабет касалликларига шифобахш ҳисобланади.

Биологик таҳлил ҳам уларнинг организм учун фойдали эканлигини тасдиқлайди. Ички бозорда бу сувнинг бир литри 350 сўмни ташкил қилади, бизнинг бизнес-режада эса сотиш баҳоси 150 сўм қилиб белгиланди.

II. Бизнес-режани ишлаб чиқиш

1. Корхонанинг номи: "Озода" фермер хўжалиги.

2. Манзилгоҳи: Ўзбекистон Республикаси, Самарқанд вилояти, Нуробод тумани, Жарқудуқ қишлоғи, Каттақўрғон шаҳар АТ Пахта банк, МФО-00314 х/р-20208000804096739001, ИНН-203477166, ОКОНХ-21110.

3. Режа: 2003 йил ноябридан 2008 йилгача мўлжалланган.

4. Корхона хусусийлашган бўлиб, сўнги кредит қайтарилиши 2007 йилгача амалга оширилади.

5. Корхона кичик ва ўрта корхона ҳисобланади.

6. Корхонанинг асосий иш фаолияти – пахтачилик, дончилик, ушбу режа асосида маъданли сув ва лимонад цехини қуришдан иборатдир.

7. Асосий мақсад ва вазифалари:

Корхона Нуробод туманидаги "Ўзбекистон", "Қарнаб", "Каттақўрғон", "Ислон шоир" номли, "Хамза" номли хўжаликларни, Ингичка посёлкасини, Нуробод посёлкаси ва бошқа бир неча қишлоқларнинг савдо шаҳобчаларини, тадбиркорларни энг долзарб ҳисобланган маъданли арзон сув ва лимонад сувлари билан таъминлайди.

Россия Федерациясининг Екатеринбург шаҳридаги ООО «Компания Форт

– 2000» ва шу шаҳардаги ООО «Электромонтажкомплект МХН» билан, «Навоийазот» бирлашмаси углекислород гази, Қаршигаз бирлашмаси билан шартнома тузилган.

Шартномага мувофиқ асбоб-ускуналарни олиб келиш, ўрнатиш, вилоят Пахтабанк ва Умарбанкдан кредит олиб ишни ташкил қилишдан иборат.

2.2. Корхонанинг ташкилий тузилиши ва уни ташкил этиш

1. Корхона раҳбарияти ва мутахассислари

№	Фамилияси, исми	Мансаби	Матълумоти ва иш стаж	Маоши	
				ой (сўм)	йил (м. с.)
1.	Атамуродов Абдумурод	Бошлиқ	Олий, ТошХХИ	60000	720,0
2.	Атамуродов Ўлмас	Фермер	Махсус ўрта	40000	480,0
3.	Санаев Нурулла	Юрист-дистрибутор	Олий, ТошХХИ	50000	600,0
4.	Мамадалиев Мурод	Экспедитор	Олий, ТошХХИ	60000	720,0
5.	Атамуродов Отабек	Ёрдамчи	Ўрта махсус	30000	360,0
6.	Атамуродова Озода	Бухгалтер	Ўрта махсус	30000	360,0
7.	Салимов Ўктам	Омборчи	Ўрта махсус	20000	240,0
Жами				290 000	3 480,0

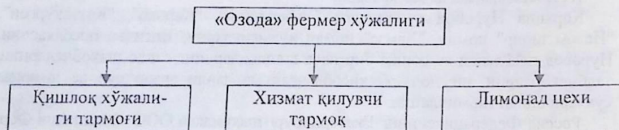
2. Корхонанинг ишчилари тўғрисида

Қандай янги мутахассислар керак	Қандай мутахассисликлар (лавозимлар) ўзгартирилиши керак
1. Электрик – 3 киши	Ҳар бир сменага 1 тадан электрик зарур бўлади
2. Қоровуллар – 3 киши	Ҳар бир сменага 1 киши
3. Грузчиклар – 6 киши	Ҳар бир сменага 2 киши
4. Цехда ишловчилар – 12 киши	Ҳар бир сменага 3 киши
5. Турли хил ишчилар – 6 киши	Ҳар бир сменага 2 киши

Шундай қилиб, мазкур янги цехда 30 киши ишлайди, уларнинг ойлик маоши 180 минг сўм, бир йиллик иш ҳақи эса 2160 минг сўмни ташкил қилади.

"Озода" фермер хўжалигида кишлоқ хўжалик ва лимонад цехи бўйича бир йилда 5640 минг сўм ва ҳар ойда бир текисда 470 минг сўм меҳнат ҳақи сарфланади.

Корхонанинг ташкилий тузилиши:

1. Фермер хўжалигига Атамуродов А. раҳбарлик қилади. Унинг қишлоқ хўжалик тармоғига Атамуродов У. раҳбарлик қилиб, 20 гектар галла ва 10 гектар пахта экилади, унинг ўзи ҳам механизатор, 2 та сувчи, 1 та қоровул ва 10 та мавсумий ишчилар фаолият кўрсатади.

2. Янги қурилаётган маъданли сув ва лимонад цехида янгидан 35 кишига иш жойлари ташкил топади, энг муҳими сертификатланган тайёр маҳсулот ишлаб чиқарилади.

2.3. Ишлаб чиқариш ва хизматлар

Корхона Россия Федерациясининг Екатеринбург шаҳридан келган мутахассислар томонидан қурилиш ва электр тармоқлари корхоналарида ўрнатиладиган ускуналар монтаж қилинади. Шу билан бирга, ишга олинган мутахассисларни янги лимонад цехида ўқитиб тайёрлайдилар, уларнинг сони 31 кишини ташкил қилади. Фермер хўжалигининг икки хил тармоғи бўлади:

а) Қишлоқ хўжалигида пахта ва дон ишлаб чиқарилади, бундан ташқари 100 гектар лалмикорликда масхар ўсимлиги етиштирилади.

б) Лимонад ва газланган маъданли сув ишлаб чиқарилади, уларнинг сертификатлари мавжуддир. Бундан ташқари, химиявий ва биологик таҳлиллари сифатли деб топилган.

Қандай эҳтиёжларни қондириш учун маҳсулот ишлаб чиқарилмоқда?

а) Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилган давлат буюртмаси асосида 50-60 тонна пахта Каттақўрғон пахта заводига топширилмоқда. Ишлаб чиқарилган галла ҳам буюртма асосида Каттақўрғон ункомбинатига, масхар эса эркин шартномага кўра Каттақўрғон ёғ-мой комбинатига сотилмоқда.

б) Янги қурилаётган маъданли сув ва лимонад цехи маҳсулотлари ошқозон, ичак ва сийдик йўли, қандли диабет, ўт халта каби хасталиклар учун ишлаб чиқарилади. Бундан ташқари Нуробод, Нарпай, Каттақўрғон шаҳар ва туманларидаги тўй ва бошқа удумларни ўтказиш учун лимонад ишлаб чиқарилади (Самарқанд вилояти давлат санитария назорати баённомаси №30 5/6/2002 йил, Самарқанд вилоят санитария-эпидемиология маркази. ЎЗР Соғлиқни сақлаш вазирлиги, 2002 йил 10 июн).

2.4. Маркетинг

1. Қандай маркетинг изланишларини амалга ошириш керак?

а) Кичик корхона раҳбари ва унинг 3 та мутахассиси корхонада ишлаб чиқариладиган лимонад сув турлари ва маъданли сувнинг химиявий ҳамда биологик таркибини ўрганиб чиқади.

б) Шу ўрганилган маълумотлар асосида лицензияга мувофиқ маҳсулот этикеткаси ишлаб чиқарилади ва типографиялардан бирида этикеткага буюртма берилади.

в) Кўрсатилган туманларда доимий хизмат кўрсатиб, тарғибот ишлари олиб борилади.

2. Товарларни сотув ҳажми даражасига эришиш назарда тутилмоқда (ҳажми, сони ва ҳоказо).

1 йилда (2004 й.) 2 сменада ишласа 10 ой давомида 2520 минг. литр;

2 йилда (2005 й.) 2 сменада ишласа 10 ой давомида 2520 минг. литр;

3 йилда (2006 й.) 2 сменада ишласа 10 ой давомида 2520 минг. литр;

4 йилда (2007 й.) 2 сменада ишласа 10 ой давомида 2520 минг. литр;

5 йилда (2008 й.) 2 сменада ишласа 10 ой давомида 2520 минг. литр

Жами: 12600 минг. литр

Агарда 12600 минг литр шартли сув 150 сўмдан сотилса, 189,0 млн. сўмни ташкил қилади.

Маркетинг таҳлили

(минг киши ҳисобида)

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	1 сегмент I кв	2 сегмент II кв	3 сегмент III кв	4 сегмент IV кв
1	Истеъмолчи бўлиб Ну-робод, Нарпай, Кат-тақўрғон туман аҳолиси ҳисобланади	минг киши	500	500	500	500
2	Географик жойлашуви	минг киши	300	300	300	300
3	Шаҳар типидagi посёлкалар	минг киши	200	200	200	200
4	Товарга бўлган эҳтиёж	млн. литр	500	650	650	500
5	Товарларга харид қуввати	млн. сўм	200	300	300	200
6	Истеъмолчиларнинг товар сифатига қониқиш даражаси	фоиз	100	100	100	100
7	Товарларни истеъмолчиларнинг жалб этиш даражаси	фоиз	30	50	50	40

3. Корхонанинг товарларни сотишда ёки хизмат кўрсатишда олиб борадиган нарх сиёсати

Корхонада ишлаб чиқариладиган нарх сиёсати аввало хомашё ва материалларни сотиб олиш, бу соҳада доимий шериклар (партнёрлар) билан ишлаш натижасида систематик бозорларни ўрганиш билан доимо бозор конъюктурасига қараб 20-15 % камайтириб бориш ва бозор географиясида кенгроқ майдонга эга бўлишдан иборат. Бугунги бизнес режамизда бир баклашка маъданли сув бозордаги 270-280 сўм ўрнига 250 сўм қилиб белгиланмоқда. Агарда меҳнат унумдорлигига эришсак, ундан ҳам арзонроқ қилиб сотиш чорасини кўрамиз.

Маҳсулотларга асосий буюртмачи Навоий вилояти, Қизилтепа тумани, "Зарипова Замира Салимовна" корхонаси (маҳсулотнинг 70-75 % и), қолгани бозорда сотилади.

Корхонанинг ишлаб чиқариладиган товарларга эҳтиёж даври қандай?

Ишлаб чиқариладиган лимонад ва маъданли сувга талаб доимий равишда йилнинг апрел-ноябргача кучли бўлиб, ноябр-март ойларида тўй ва маросимлар, ошқозон-ичак касалликларига зарур ҳисобланади.

Маҳсулот ва хизматлар миқдори

Маҳсулотнинг номи	Ўлчов бирлиги	Маҳсулот ҳақида маълумот	Маҳсулот нархи (сўм)	Маҳсулотни истеъмолчига таъинлаш йўллари	Маҳсулотни тақсимлаш йўллари
Пахта	цент.	300	18400	Етказиб бериш	Буюртма
Дон	цент.	300	600	Етказиб бериш	Буюртма
Масхар	цент.	300	1333	Етказиб бериш	Шартнома
Маъданли сув	млн. ш.б.	252	150	Харидорлар олиб кетади	Шартнома

Корхонанинг рақобат таҳлили

Каттақўрғон, Нуробод ва Нарпай тумани, Нуробод посёлкаси, Каттақўрғон шаҳарларидаги аҳолининг маъданли сувга бўлган эҳтиёжи Самарқанд шаҳар корхоналаридан олиб бориб қондирилади. Сифат жиҳатидан баробар бўлса-да, уларда бир шартли сув 200 сўм бўлгани учун рақобатда устун бўламиз.

Корхона стратегиясини белгилайдиган натижалар

Стратегик йўналиш истиқболли ҳисобланади. Чунки биз билан чегарадош вилоятлар Қашқадарё, Навоий аҳолиси ҳамда Пахтачи, Пастдарғом туманлари аҳолисига ҳам яқинлиги жиҳатидан бозор географиясини кенгайтиради.

Оператив (кундалик) ахборот

1. Маҳсулот сифати қандай назорат қилинади?

Маҳсулот сифати муҳандис-техник кадрлар томонидан текширилиб, тайёр маҳсулотта сифат белгиси қўйилади. Вақти-вақти билан назорат қилувчи органлар кўригидан меъёр асосида доимий ўтказилиб турилади.

2. Корхонанинг асосий таъминотчилари кимлар, уларнинг жойлашган ўрни?

А) Қашқадарё «Шўртангаз» да ишлаб чиқариладиган ПЭТ идиш учун капсула олинади.

Б) «Навоийхимкомбинат» дан углекислый кислород олинади.

3. Таъминотчилар билан қайси муддатларга шартнома тузилган?

Таъминотчилар билан 3 йиллик ва 1 йиллик муддатларга шартнома асосида таъминлаш кўзда тутилади.

Бундан ташқари Екатеринбург шаҳридан 2003 йил 3 сентябр кунда ООО «Электромонтажкомплект МХН» билан 15-сонли сотиш шартномасига кўра қуйидаги асосий воситалар олинди:

№	Номланиши	Ўлчов бирлиги	Сони	Нархи (Россия рубли)	Суммаси (Россия рубли)
1.	Трансформатор ТМ-1000 10/04	дона	1	78000	78000
2.	Емкость металлический из нержавеющей стали	дона	1	244 520	244 520
3.	Холодильная установка	дона	1	386 880	386 880
4.	Транспортёр ленточный из нержавеющей стали, длина 4 м	дона	1	99200	99200
5.	Транспортёр ленточный из нержавеющей стали, длина 6 м	дона	1	151 900	151 900
6.	Ополаскиватель для стеклянной тары, модель С-2	дона	1	320 000	320 000

Жами қиймати 1 982 500 Россия рубли миқдорида ҳисобланади. Шундай қилиб, уларнинг умумий қиймати 60 039 АҚШ \$ ва 1 982 500 Россия рублида бўлиб, уларнинг олиб келиш ва монтаж харажатлари қийматидан 20% ни ташкил қилади. Улар Ўзбекистон Республикаси миллий валютасида 24,6 млн. сўмни ташкил қилади. Ушбу капиталлар 1/11/2003 йил ҳолатидаги курс бўйича сўмга келтирилса 123,2 млн. сўмни ва монтаж ишлари кўшилиб, 147,8 млн. сўмни ташкил қилади.

4. Эҳтиёж учун керак бўладиган ресурслар рўйхати

а) Воситалар, приборлар ва асбоб-ускуналар Россия Федерациясининг Екатеринбург шаҳридаги ООО «Компания Форт-2000» ўртасида тузилган 48/ф-2000-сонли 2003 йилнинг 1 сентябр кундаги тўғридан-тўғри шартномага мувофиқ қуйидагилар олинди:

Асбоб-ускуна номи	Сони	Нархи, (АҚШ \$)	Суммаси (АҚШ \$)
1	2	3	4
Установка обеззараживающая УФ Россия	1	979	979
Фильтр от механических примесей	1	924	924
Фильтр влаго-маслоотделитель ФМ-16	1	850	850
Емкость с мешалкой для приготовления купажа Россия	1	2410	2410

1	2	3	4
Миксер-сатуратор с ЗИП ом Россия	1	5164	5164
Разливочный полуавтомат для газированных жидкостей Россия	1	6790	6790
Полуавтоматическое укупорочное устройство (автоматическое) Россия	1	1698	1698
Полуавтоматическая однопозиционная этикетировочная машина для наклеивания этикетки Россия	1	3450	3450
Термотуннель для упаковки бутылок термоусадочную пленку Россия	1	3098	3098
Устройство для групповой упаковки в термоусадочную пленку с ручным ножом Россия	1	3752	3752
Полуавтоматическая универсальная выдувная машина 01-5 литр Россия	1	4820	4820
Печь для разогрева преформ роторного типа Россия	1	5500	5500
Компрессор винтовой. Россия	1	5227	5227
Холодильная установка Россия	1	14377	14377
Доставка контейнер 20 тонн	1	1000	1000
Итого			60039

Ушбу асбоб-ускуналарнинг қиймати 60039 АҚШ доллари миқдорида ҳисобланади.

6. Меҳнат ресурслари: ишловчилар сони

Корхона жойлашган ҳудудда меҳнат ресурслари етарлидир. Корхонага зарур бўлган мутахассислар ва тажрибали ходимлар ҳам етарли даражада. Уларнинг умумий сони ўртача 40-45 кишини ташкил қилади. Шундан малакали мутахассислар 60-65 фоизни ташкил қилади. Иш ҳақи суммаси 1 йилга 5640 минг сўмни ташкил қилади. Ҳар ойда эса бир меъёрга 470 минг сўмни ташкил қилади.

Хом ашё сотиб олиш учун ҳар ойда 360 минг сўм, бир йилда 4320 минг сўм зарур бўлади. Бошқа харажатлар ҳар ойда 120 минг сўмни ташкил қилиб, бир йилга 1540 минг сўмни ташкил қилиши мумкин.

Маъмурий ва ишлаб чиқариш бинолари

Маъданли сув ва лимонад цехининг майдони лойиҳа бўйича 120 м² ва транспортнинг эгаллайдиган майдони 10 м² ни ташкил қилади. Умумий маъмурий ишлаб чиқариш бинолари учун смета қиймати 1991 йилги баҳоларда 28,9 млн. сўмни ташкил қилса, бутунги коэффицентлар 100-450 қилиб белгиланганлигини ҳисобга олсак, бизнинг фикримизча, 250 коэффицент қўллаб 7,8 млн. сўмни ташкил қилади. Шундай қилиб, доимий капитал миқдори 155,1 млн. сўмни ташкил қилади, чулки доимий капиталнинг эски-

риши амалдаги нормаларга нисбатан йиллик эскириш суммаси 40,36 млн. сўмни ташкил қилади.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳамда Самарқанд вилояти қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаси томонидан 2004 – 2005 йиллар давомида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш учун лимит харажатларига мувофиқ барча технологик жараёнлар бўйича маҳсулотлар таннарни аниқланиши лозим.

Бунда фермер хўжалигида технологик ишлар оператив режаси ҳисобга олинади, у эса фермер ва агроном томонидан ишчи дастур сифатида сақланади.

Маҳсулот ёки хизматни кутаётган сотув ҳажми

2003-2004 йил

Маҳсулот номи	Ўлчов бирлиги	Ой бўйича сони ва ҳажми	Товар бирли- гининг сотув нарни, сўм	Ойдаги сотув- нинг умумий қиймати, м. с
Пахта (йиллик)	цент	300	18400	5500
Дон (йиллик)	цент	300	6000	1800
Масхар (йиллик)	цент	300	1333	4000
Маъданли сув (2004 йил)	млн. дон	252	150	37800

Маҳсулотни келгуси йилда сотуви

Маҳсулотнинг йиллар бўйича қиймати ва сони

№	Маҳсулот номи	Ўлчов бирлиги	(2001- 2002)	2003 й	2004 й	2005 й	2006 й	2007 й	2008 й
1	Пахта	тонна	25,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
	суммаси	м.с	5,0	5,5	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0
2	Галла	тонна	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
	суммаси	м.с	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0
3	Масхар	цент	300,0	300,0	300,0	300,0	300,0	300,0	300,0
	суммаси	м.с	13,3	13,3	14,0	14,0	14,0	14,0	14,0
4	Маъданли сув микдори	мл	-	-	2150,4	2150,4	1500,0	1500,0	1500,0
	суммаси	млн.с	-	-	322,8	325,0	225,0	225,0	225,0
5	Лимонад	мл	-	-	-	-	1000,0	1000,0	1000,0
	суммаси	м.сўм	-	-	-	-	230,0	230,0	230,0
	Жами	млн.сўм	24,3	24,8	348,8	351,0	481,0	481,0	481,0
	Умумий хара- жатлар	млн.сўм	21,4	21,4	278,2	278,2	292,2	295,0	295,0
	Соф фойда	млн.сўм	2,9	3,4	70,6	72,8	188,8	186,0	186,0

Корхонанинг 2004-2008 йиллар давомидаги молиявий бизнес-режаси, пул билан таъминланиши ва кредит ресурсларига талаб ҳамда унинг қайтарилиши муддатлари тўғрисида маълумот

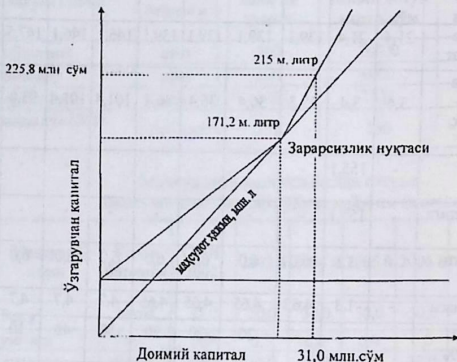
(млн.сўм)

№	Кўрсаткичлар номи	2003 йил		2004 йил		2005 йил		2006 йил		2007 йил	
		9 ой-да	Йил охи-рида	I-П квар-тал	III-IV квар-тал	I-П квар-тал	III-IV квар-тал	I-П квар-тал	III-IV квар-тал	I-П квар-тал	III-IV квар-тал
1	Давр бошига пул маблағ-лари қолдиғи			4,0	8,65	8,65	8,7	8,7	8,7	8,7	47,4
2	Тайёр маҳсулот қиймати	14,8	-	-	-	-	-	-	-	240,5	240,5
3	Ҳисобот дав-рида тушум	24,8	24,8	174,4	174,4	175,5	175,5	240,5	240,5	240,5	240,5
4	Ҳисобот дав-рида харажат	21,4	21,4	139,1	139,1	139,1	139,1	146,1	146,1	147,5	147,5
5	Ҳисобот дав-рининг охи-рига қолдиқ, маблағ	3,4	3,4	35,3	36,4	36,4	36,4	101,4	101,4	93,0	93,0
6	Капитал сарфлар	-	155,1	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Банк кредитига талаб	-	155,1	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Банк кредити фоизи, %	-	12	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	-
9	Фоиз суммаси	-	1,3	4,65	4,65	4,65	4,65	4,7	4,7	4,7	-
10	Кредит қай-тарилади, %	-	-	-	20	20	20	30	40	10	-
11	Суммаси	-	-	-	31,0	31,0	31,0	46,5	62,0	15,6	-
12	Кредитнинг қайтарилиши суммаси, кре-дит фоизи би-лан		1,5	4,65	35,6	35,65	35,65	51,2	62,5	20,3	
13	Ҳисобот дав-рининг охирига қолдиқ маблағ миқдори		4,0	8,65	8,65	8,65	8,65	8,65	8,7	47,4	

Ҳисоб-китобларни қуйидаги жадвалда қўрамыз, маъданли сув цехи 10 ой ишлайди, 2150,4 минг литр сув.

Масштаб: 1 млн. 0,5 см
10 минг. 0,5 см
100 минг 5 см
200 минг 10 см

№	Кўрсаткичлар	Бир литр маъданли сув қиймати, сўмда	215 минг 10 ойда ишлаб чиқарилади (млн.сўм)
1	Сотувдан тушум 2150400 литр	150 с	322,6
2	Ўзгарувчан харажат	105 с	225,8
3	Ялпи фойда	45 с	96,8
4	Доимий харажат	14 с 42 т	31,0
5	Соф фойда	30 с 58 т	65,8

Чизмадан кўриниб турибдики, корхона йилига 225,8 млн. сўмлик 2150400 литр минимал миқдордаги сув ишлаб чиқарсагина зарарсиз ишлай бошлайди. Бу миқдордан ошган ҳар бир литр сув корхона учун фойда бера бошлайди.

Юқорида келтирилган ҳисоб-китобларни қуйидаги тенглама усулида текшириб кўриш мумкин, яъни:

Критик ҳажм=Ўзгарувчан харажатлар $225,8 + 31,0 = 256,8 : 150 = 171,2$ м. литр.

Ҳисоб-китоблар:

$150 \times 2150,4 = 105 \times 2150,4 + 31$ млн. + фойда

$322,6 = 225,8 + 31$ млн.с + $65,8 = 322,6$ млн.сўм

Ялпи фойда $2150,4 \times 45 = 96,8$ млн.сўм

Йилига 2150,4 минг литр маъданли сув ишлаб чиқарилади.
 Умумий тушум 322,6 млн.сўм, айирилади ўзгарувчан
 харажат 255,8 млн.сўм
 Доимий харажат 31 млн.сўм

2.9. Ҳаракат режасини тузиш

№	Ишларнинг турлари	Жавобгар шахснинг фамилияси ва исми	Керакли муддат	Тугатиш санаси
1	Бинони қуриш	Обилов Ж.	XI-XII	1/II 2004
2	Асбоб-ускуналарни Россия Федерациясидан олиб келиш	Атамуродов А.	X	1/XI 2003
3	Асбоб-ускуналарни ўрнатиш	ООО "Компания ФОРТ", ООО "Электромонтаж-комплект МХН	XI	1/II 2004
4	Меҳнат ресурсларини тайёрлаш	ООО "Компания ФОРТ", ООО "Электромонтаж-комплект МХН	XI-XIII	1/II-2004
5	Маҳсулот учун шартнома тузиш	Атамуродов У.	XII-I	1/II-2004
6	Маҳсулот, маъданли сув ишлаб чиқариш	Жамоа	II-III-2004	1/III-2004
7	Маҳсулотнинг ҳар бир турига нарх сиёсатини белгилаш	Санаев Н.С.	III-2004	1/III-2004
8	Транспорт таъминоти	Атамуродов	доимий	
9	Маҳсулотни етказиб бериш	Атамуродов	доимий	
10	Маҳсулотни ортиш ва тушириш	Атамуродов	доимий	
11	Қонун чиқарувчи ва ижро органлари билан муаммоларни ҳал қилиш	Санаев, Мадалиев	вақти-вақти билан	
12	Солиқ инспекцияси билан ҳисоб-китобни йўлга қўйиш	Санаев, Мадалиев	вақти-вақти билан	
13	Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларни тузиш ҳамда тегишли органларга топшириш	Санаев, Мадалиев	вақти-вақти билан	
14	Этикетка ва бошқалар	Атамуродов	II-2004	

III. Корхона фаолиятини келгуси 5 йилга башорат қилиш

III.1. Даромадларни башорат қилиш

Йиллар	Маҳсулот номи	Ўлчов бирлиги	Миқдори (минг литр)	Даромад млн. сўм
2004	Маъданли ичимлик суви	минг литр	2150,4	322,8
2005	Маъданли ичимлик суви	минг литр	2150,4	325,0
2006	Маъданли сув, лимонад (баҳоси 230 сўм)	минг литр	1500 1000 X	225,0 230,0 455,0
2007	Маъданли сув, лимонад (баҳоси 230 сўм)	минг литр	1500 1000 X	225,0 230,0 455,0
2008	Маъданли сув, лимонад (баҳоси 230 сўм)	минг литр	1500 1000 X	225,0 230,0 455,0

Ҳаммаси бўлиб 5 йил давомида барча даромадлар суммаси 2012,8

Харажатлар 1280,0

Соф фойда 732,8

Тижорат банкидан олинган кредит цех фаолиятининг 4 (тўртинчи йил) якуни билан қопланади. Унинг умумий суммаси 155,1 млн. ва фоиз 6,2 млн. сўм бўлиб, ҳаммаси 161,3 млн. сўмни ташкил қилади.

Корхонага даромад 2004 йилнинг ҳар бир ойида бир хил тартибда 27 млн. сўм ҳисобида белгиланмоқда.

Фермер хўжалиги раиси

А.Атамуродов

Тузувчи

Н.Санаев

"Маҳсулот (иш хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом"га шарҳлар

Мазкур низом давлат қайдидан ўтган ва иш фаолиятини юритувчи барча хўжалик субъектлари учун уларнинг мулк ва ташкилий шаклларида қатъий назар, қилинаётган харажатларини, даромадларини ҳамда молиявий натижаларни шакллантириб, фойда миқдорларини аниқлашда қонуний асос ҳисобланади. Энг муҳими бухгалтерия ҳисоби, молия, бухгалтерия ҳисоботларини тузиш учун асосий бухгалтерия ҳисоботларини тузиш ва солиқни ҳисоблаш учун асосий база бўлиб ҳисобланади.

Низом бухгалтерия ҳисобини юритишда чет эл ва ички инвесторлар учун шарт-шароитларни яратади, чунки бу жаҳон ва илмий бухгалтерия ҳисоби стандартларга (МБҲС) мос келади.

Ушбу низомга мувофиқ хўжалик субъектларида ички меъёрий ҳужжат ҳисобланган МБҲС - № 1 ни тайёрлашда ҳам қўлланилиши лозим.

Шунингдек низомда барча хўжалик субъектларининг 4 та фаолияти: "Асосий фаолият"; "Давр харажатлари ва даромадлари"; "Молиявий фаолият", ниҳоят "Фавқулодда фаолият" лар бўйича даромад ва харажатларни модда-модда асосида, хўжалик операцияларнинг мазмунларига қараб ҳисобга олиб боришни тартибга солиди, худди шу каби даромад ва молиявий натижаларни аниқлашда Ўзбекистон Республикаси ҳисобот шакллари тўғрисидаги Молия вазирлиги буйруғининг аниқ бажарилишига имконият яратади.

Муҳтасар қилиб айтганда, хўжалик юритувчи субъектларнинг бошқарувчилари, мутахассис, бухгалтер ва иқтисодчилари учун зарур меъёрий ҳужжат ҳисобланади. Хўжалик вазиятларида оптимал қарорга келиш, маҳсулотлар ишлаб чиқариш таннархини йиғинди сифатида аниқлаш имкониятини беради.

**Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил
5 февралдаги 54-сонли қарорига
ИЛОВА**

**Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш
харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни
шакллантириш тартиби тўғрисида
НИЗОМ**

Мазкур Низомга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 16 июндаги 270-сонли, 2003 йил 15 октябрдаги 444-сонли, 2003 йил 25 декабрдаги 567-сонли ва 2004 йил 28 декабрдаги 610-сонли қарорлари билан ўзгариш ва қўшимчалар киритилган.

УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

Мазкур Низом хўжалик юритувчи субъектлар-юридик шахсларнинг, шунингдек, юридик шахс бўлмаган ҳолда тadbirkorлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахсларнинг маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб

чиқариш ва сотиш харажатларини аниқлашнинг ягона методологик асосларини белгилайди.

Низом бухгалтерия ҳисоби ва солиқ солиш мақсадларида харажатларни ҳисоблаб чиқишда пайдо бўладиган тафовутлар ҳисобга олинган ҳолда ишлаб чиқилган. Хўжалик юритувчи субъектларнинг рақобатбардош-лигини аниқлаш мақсадида улар фаолиятининг харажатларини ҳисоблаб чиқиш ва молиявий натижаларини аниқлаш бухгалтерия ҳисобининг асосий мақсади ҳисобланади. Солиқ солинадиган даромад (фойда) хўжалик юритувчи субъектлар харажатларининг айрим моддаларини солиқ ҳақидаги қонунларга мувофиқ солиқ солинадиган базага киритиш йўли билан аниқланади.

Низомда харажатларни гуруҳлаш ва молиявий натижаларни шакллантиришнинг асосий қоидалари мавжуддир.

1-иловада ҳисобот давридаги соф фойдани ҳисоблаб чиқишда корхона даромадларидан чиқариб ташланадиган, бироқ солиқ ҳақидаги қонунларга мувофиқ даромад (фойда)дан олинадиган солиқни ҳисоблаб чиқишда хўжалик юритувчи субъектнинг солиқ солинадиган базасига киритиладиган харажатлар моддалари келтирилган.

2-иловада улар пайло бўлган пайтда солиқ солинадиган базадан чиқариб ташланмайдиган, бироқ кейингиёки анча кейинги даврларда (вақтдаги тафовут) чиқариб ташланадиган харажатлар рўйхати берилади.

Мазкур Низом асосида айрим тармоқлар харажатлари таркиби ва уларни ҳисобга олиш хусусиятлари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси билан келишилган ҳолда тегишли вазирликлар ва идоралар, хўжалик бирлашмалари (корпорациялар, концернлар, уюшмалар, компаниялари ва бошқалар) томонидан аниқланади. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги хат боши)

А. МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Низомда келтирилган харажатлар таснифи энг аввало бухгалтерия ҳисобида харажатларни тўғри ва тўлиқ акс эттиришга, шунингдек, хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳисоботини тузиш учун унинг фаолияти молиявий натижаларини (фойда ёки зарарни) аниқлашга йўналтирилгандир.

Хўжалик юритувчи субъект фаолиятининг молиявий натижалари фойданинг кўйидаги кўрсаткичлари билан тавсифланади:

- маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда, бу сотишдан олинган соф тушум билан сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи ўртасидаги тафовут сифатида аниқланади:

$$ЯФ = ССТ - ИТ,$$

бунда,

ЯФ - ялпи фойда;

ССТ - сотишдан олинган соф тушум;

ИТ - сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи;

- асосий фаолиятдан қўрилган фойда, бу маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари ўртасидаги тафовут ва плюс асосий фаолиятдан қўрилган бошқа даромадлар ёки минус бошқа зарарлар сифатида аниқланади:

$$АФФ = ЯФ - ДХ + БД - БЗ,$$

бунда,

АФФ-асосий фаолиятдан олинган фойда;

ДХ-давр харажатлари;

БД-асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар;

БЗ-асосий фаолиятдан кўрилган бошқа зарарлар;

- хўжалик фаолиятдан олинган фойда (ёки зарар), бу асосий фаолиятдан олинган фойда суммаси плус молиявий фаолиятдан кўрилган даромадлар ва минус зарарлар сифатида ҳисоблаб чиқилади:

$$УФ = АФФ + МД - МХ,$$

бунда,

УФ - умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда;

МД - молиявий фаолиятдан олинган даромадлар;

МХ - молиявий фаолият харажатлари;

- солиқ тўлангунгача олинган фойда, у умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда плус фавқулдда (кўзда тутилмаган) вазиятлардан кўрилган фойда ва минус зарар сифатида аниқланади:

$$СТФ = УФ + ФП - ФЗ,$$

бунда,

СТФ - солиқ тўлангунгача олинган фойда;

ФП - фавқулдда вазиятлардан олинган фойда;

ФЗ - фавқулдда вазиятлардан кўрилган зарар;

- йилнинг соф фойдаси, у солиқ тўлангандан кейин хўжалик юритувчи субъект ихтиёрида қолади, ўзида даромад (фойда)дан тўланадиган солиқни ва минус қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа солиқлар ва тўловларни чиқариб ташлаган ҳолда солиқлар тўлангунга қадар олинган фойдани ифодалайди:

$$СФ = СТФ - ДС - БС,$$

бунда,

СФ - соф фойда;

ДС - даромад (фойда)дан тўланадиган солиқ;

БС - бошқа солиқлар ва тўловлар.

Б. ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТНИНГ МОЛИЯ- ХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИ БИЛАН БОЎЛИҚ ХАРАЖАТЛАР РЎЙХАТИ

Мазкур Низомга мувофиқ маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига киритиладиган харажатлар ва давр харажатлари рўйхати:

- хўжалик юритувчи субъект фаолиятининг рентабеллигини ва бозор рақобатбардошлилигини аниқлаш учун маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш давомида хўжалик юритувчи субъектда пайдо бўладиган барча харажатлар тўғрисида бухгалтерия ҳисоби сўётларида тўлиқ ва аниқ ахборот шакллантирилиши;

- солиқ солинадиган базани тўғри аниқлаш мақсадида белгиланади.

Мазкур Низомга мувофиқ барча харажатлар қуйидагиларга гуруҳланади:

- маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар:

- а) бевосита ва билвосита моддий харажатлар;
- б) бевосита ва билвосита меҳнат харажатлари;
- в) бошқа бевосита ва билвосита харажатлар, шу жумладан, ишлаб чиқариш хусусиятларига эга бўлган устама харажатлар;

- ишлаб чиқариш таннархига киритилмайдиган, бироқ асосий фаолиятдан олинган фойдада ҳисобга олинадиган ҳамда давр харажатларига киритиладиган харажатлар:

- а) сотиш харажатлари;
- б) бошқариш харажатлари (маъмурий сарф-харажатлар);
- в) бошқа операцион харажатлар ва зарарлар;
- хўжалик юритувчи субъектнинг умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда ёки зарарларни ҳисоблаб чиқишда ҳисобга олинадиган хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий фаолияти бўйича харажатлари:

- а) фоизлар бўйича харажатлар;
- б) хорижий валюта билан операция бўйича салбий курс тафовутлари;
- в) қимматли қоғозларга қўйилган маблағларни қайта баҳолаш;
- г) молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар;

Фавқулодда зарарлар, у даромад (фойда)дан олинадиган солиқ тўлангунга қадар фойда ёки зарарларни ҳисоблаб чиқишда ҳисобга олинади.

1. МАҲСУЛОТ (ИШЛАР, ХИЗМАТЛАР)НИНГ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ТАННАРХИГА КИРИТИЛАДИГАН ХАРАЖАТЛАР ТАРКИБИ

Маҳсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш таннархига бевосита маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган, ишлаб чиқариш технологияси ва уни ташкил этиш билан шартланган харажатлар киритилади. Уларга қуйидагилар тегишли бўлади: бевосита ва билвосита моддий харажатлар, бевосита ва билвосита меҳнат харажатлари, бошқа бевосита ва билвосита харажатлар, шу жумладан, ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган устама харажатлар.

Маҳсулот (ишлар, хизматлар)нинг ишлаб чиқариш таннархини ҳосил қилувчи харажатлар уларнинг иқтисодий мазмунига кўра қуйидаги элементлар билан гуруҳларга ажратилади:

- ишлаб чиқариш моддий харажатлар (қайтариладиган чиқитлар қиймати чиқариб ташланган ҳолда);
- ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
- ишлаб чиқаришга тегишли бўлган юқтимоний суғуртага ажратмалар;
- асосий фондлар ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар амортизацияси;
- ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган бошқа харажатлар.

1.1. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ МОДДИЙ ХАРАЖАТЛАР

Ишлаб чиқариш билан боғлиқ моддий харажатларга қуйидагилар тегишли бўлади:

1.1.1. Ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг асосини ташкил этиб, унинг таркибига кирадиган ёки маҳсулот тайёрлашда (ишларни бажаришда, хизматлар

кўрсатишда) зарур таркибий қисм ҳисобланган четдан сотиб олинадиган хом ашё ва материаллар.

1.1.2. Нормал технология жараёнини таъминлаш ва маҳсулотларни ўраш учун маҳсулот (ишлар, хизматлар) ёки бошқа ишлаб чиқариш эҳтиёжларига сарфланадиган (асбоб-ускуналар, бинолар, иншоотлар ва бошқа асосий воситалар синовини ўтказиш, назорат қилиш, сақлаш, тузатиш ва улардан фойдаланиш) учун ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган харид қилинадиган материаллар, шунингдек асбоб-ускуналарни тузатиш учун эҳтиёт қисмлар, инвентарларнинг, хўжалик буюмларининг ва асосий воситаларга кирмайдиган бошқа меҳнат воситаларининг қиймати. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.1.3. Сотиб олинадиган, келгусида ушбу хўжалик юритувчи субъектда монтаж қилинадиган ёки қўшимча ишлов бериладиган бутловчи буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар.

1.1.4. Ташқи юридик ва жисмоний шахслар, шунингдек, хўжалик юритувчи субъектнинг ички таркибий бўлинмалари томонидан бажариладиган фаолиятнинг асосий турига тегишли бўлмаган ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган ишлар ва хизматлар.

Ишлаб чиқариш характерига эга бўлган ишлар ва хизматларга маҳсулот тайёрлаш бўйича айрим операцияларни бажариш, хом ашё ва материалларга ишлов бериш, истеъмол қилинаётган ашё ва материаллар сифатини аниқлаш учун синовлар ўтказиш, белгиланган технологик жараёнларга риоя этилиши устидан назорат қилиш, асосий ишлаб чиқариш фондларини тузатиш ва бошқалар тегишли бўлади.

Хўжалик юритувчи субъект ичида ташқи юридик шахсларнинг транспорт хизматлари (хом ашё, материаллар, инструментлар, деталлар, танаворлар, юкларнинг бошқа турларини базис (марказий) омбордан цехга келтириш ва тайёр маҳсулотни сақлаш учун омборга келтириш) ҳам ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган хизматларга тегишли бўлади.

1.1.5. Табiiй хом ашё (ер рекултивациясига ажратмалар, ихтисослаштирилган юридик шахслар томонидан амалга ошириладиган ерни рекултивация қилиш ишларига ҳақ тўлаш), илдизи билан бериладиган дарахтга ҳақ тўлаш, корхоналар томонидан сув хўжалиги тизимларидан бериладиган истеъмол қилинадиган сув учун ҳақ тўлаш. Саноатнинг хом ашё тармоқлари учун ёғоч, тахта материалларидан ёки фойдали қазилмалардан (рудадан) фойдаланишга ҳуқуқларнинг амортизация қилинадиган қиймати ёки атроф муҳитни тиклаш харажатлари. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.1.6. Технологик мақсадларга, энергиянинг барча турларини ишлаб чиқаришга, биноларни иситишга сарфланадиган ёнилгининг четдан сотиб олинадиган барча турлари, хўжалик юритувчи субъектларнинг транспорти томонидан бажариладиган ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш бўйича транспорт ишлари.

1.1.7. Хўжалик юритувчи субъектнинг технологик транспорт ва бошқа ишлаб чиқариш ва хўжалик эҳтиёжларига сарфланадиган барча турдаги харид қилинадиган энергия. (Хўжалик юритувчи субъектнинг ўзи томонидан ишлаб чиқариладиган электр энергиясига ва энергиянинг бошқа турларига, шунингдек, харид қилинадиган энергияни истеъмол жойигача трансформация қилиш ва узатиш харажатлари харажатларнинг тегишли элементларига киритилади).

1.1.8. Ишлаб чиқариш соҳасида моддий бойликларнинг яроқсизланиши ва кам чиқиши. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори тахриридаги банд).

1.1.9. Хўжалик юритувчи субъектнинг транспорти ва ходимлари томонидан моддий ресурсларни етказиш билан боғлиқ харажатлар (юклаш ва тушириш ишлари ҳам шу жумлага кирadi) ишлаб чиқариш харажатларининг тегишли элементларига кириши керак (меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари, асосий фондлар амортизацияси, моддий харажатлар ва бошқалар).

1.1.10. Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан моддий ресурсларни етказиб берувчилардан олинadиган идишлар ҳам моддий ресурслар қийматига киритилади.

1.1.11. Маҳсулот таннархига киритилadиган моддий ресурслар харажатларидан қайтариладиган чиқитлар қиймати ва идиш ва ўраш-жойлаш материаллари қиймати уларнинг амалда сотилиши, фойдаланилиши ёки оморга кирим қилиниши нархи бўйича чиқариб ташланади.

1.1.12. "Моддий харажатлар" элементи бўйича акс эттириладиган моддий ресурслар қиймати сотиб олиш нархидан, шу жумладан, бартер битишувларида, қўшимча нарх (устама)дан, таъминот, ташқи иқтисодий ташкилотлар томонидан тўланадиган воситачилик тақдирлашларидан, товар биржалари хизматлари қийматидан, шу жумладан, брокерлик хизматларидан, божлар ва йиғимлардан, солиқлардан (корхона кейинчалик қарз суришиш, масалан, қўшилган қиймат солиғи тарзида қайтариб оладиганлардан ташқари), транспортда ташишга ҳақ тўлашдан, ташқи юридик шахслар томонидан амалга ошириладиган сақлаш ва етказиб беришга ҳақ тўлашдан келиб чиқиб шаклланади. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори тахриридаги банд).

1.2. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХУСУСИЯТИГА ЭГА БЎЛГАН МЕҲНАТГА ҲАҚ ТЎЛАШ ХАРАЖАТЛАРИ

Ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари таркибига қуйидаги моддалар киритилади:

1.2.1. Хўжалик юритувчи субъектда қабул қилинган меҳнатга ҳақ тўлаш шакллари ва тизимларига мувофиқ бажарилган нархномалар, тариф ставкалари ва лавозим маошларидан келиб чиқиб ҳисобланган амалда бажарилган иш учун ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган ҳисобланган иш ҳақи, шу жумладан, бажарилган ишни ҳисобга олиш бўйича дастлабки ҳужжатларда назарда тутилган рағбатлантирувчи тусдаги тўловлар.

1.2.2. Касб маҳорати ва мураббийлик учун тариф ставкаларига ва окладларга устамалар.

1.2.3. Иш режими ва меҳнат шароитлари билан боғлиқ бўлган компенсация тусидаги тўловлар, шу жумладан:

1.2.3.1. Технологик жараён жадвалида назарда тутилган тунги вақтда, ишдан ташқари вақтда, дам олиш вабайрам (ишланмайдиган) кунларда ишланганлик учун тариф ставкалари ва окладларга устамалар ва қўшимча ҳақ;

1.2.3.2. Кўп сменали режимида ишлаганлик, касбларни бирга қўшиб олиб борганлик ва хизмат кўрсатиш зоналарини кенгайтирганлик учун устамалар;

1.2.3.3. Ҳукумат томонидан тасдиқланган касблар ва ишлар рўйхати бўйича оғир, зарарли, алоҳида зарарли меҳнат ва табиий-иқлим шароитларида ишлаганлик

учун устамалар, шу жумладан, ушбу шароитлардаги узлуксиз иш стажи учун устамалар;

1.2.3.4. Алоқа, темир йўл, дарё, автомобиль транспорти ва катта йўллар ходимларининг ва доимий иши йўлда ўтадиган ёки қатнов тўсига эга бўлган бошқа ходимларнинг иш ҳақиға, хўжалик юритувчи субъект жойлашган жойдан жўнаган пайтидан бошлаб шу жойға қайтиб келган пайтгача тўланадиган йўлда ўтган ҳар бир сутка учун тўланадиган устамалар;

1.2.3.5. Курилишда, реконструкция қилишда ва муқаммал таъмирлашда бево-сита банд бўлган, шунингдек қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда вахта усули билан ишларни бажаришган ходимлар учун ишнинг кўчма ва қатнов хусусияти учун устама;

1.2.3.6. Доимий равишда ер ости ишларида банд бўлган ходимларга уларнинг шахтада (конда) иш жойига жўнаб кетишларидан ва орқага қайтишларигача ўтадиган норматив вақт учун қўшимча ҳақ;

1.2.3.7. Меҳнатга ҳақ тўлашининг районлар бўйича тартибга солинишига, шу жумладан, район коэффициентлари ва амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ чўл, сувсиз ва юқори тоғ жойларида ишлаганлик учун коэффициентлар билан бел-гиланган тўловлар;

1.2.3.8. Хўжалик юритувчи субъект жойлашган жойдан (йигилиш пунктидан) иш жойига ва орқага қайтадиган йўлда ўтадиган кунлар учун вахтада ишлаш жад-валида назарда тутилган, шунингдек, ходимларнинг метеорология шароитларига кўра ва транспорт ташкилотларининг айби билан йўлда тугилиб қолинган кунлар учун тариф ставкаси, оклад миқдориди тўланадиган суммалар (вахта усулида ишни бажаришда).

1.2.4. Иш вахта усулида ташкил этилганда, иш вақти жамланиб ҳисобланганда ва қонун ҳужжатлари билан белгиланган бошқа ҳолларда ходим-ларга уларга иш вақтининг нормал давом этишидан ортиқ ишлаганлиги муноса-бати билан бериладиган дам олиш (ортиқча ишланган иш вақти учун дам олиш) кунлари учун ҳақ тўлаш.

1.2.5. Ишланмаган вақт учун ҳақ тўлаш:

1.2.5.1. Амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ навбатдаги (ҳар йилги) ва қўшимча таътиллари, навбатдаги (ҳар йилги) фойдаланилмаган ва қўшимча таътил-лар учун компенсациялар, ўсмирларнинг имтиёзли соатлари, болани овқатлантириш учун оналар ишидаги танаффуслар, шунингдек, тиббий кўриклардан ўтиш билан боғлиқ вақт учун ҳақ тўлаш.

1.2.5.2. Мажбурий таътилда бўлган ходимларга, асосий иш ҳақини қисман сақлаб қолган ҳолда, ҳақ тўлаш.

1.2.5.3. Донор ходимларга қонни текшириш, топишириш кунлари учун ва қон топиширилган ҳар бир кундан кейин бериладиган дам олиш кунлари учун ҳақ тўлаш.

1.2.5.4. Давлат вазифаларини бажарганлик учун (ҳарбий йигинлар, фавқулодда вазиятлар бўйича йигинлар ва бошқалар) меҳнат ҳақи тўлаш.

1.2.6. Хўжалик юритувчи субъект штатида турмайдиган ходимлар меҳнатига улар томонидан фуқаролик-ҳуқуқий тусдаги тузилган шартномалар бўйича ишлар бажарилганлиги учун ҳақ тўлаш, агар бажарилган иш учун ходимлар билан ҳисоб-

китоб ҳўжалик юригувчи субъектнинг ўзи томонидан амалга оширилса пудрат шартномаси ҳам шу жумлага киради.

1.2.7. Белгиланган тартибга мувофиқ ишлаб чиқариш жараёнида қатнашувчи ҳодимлар меҳнатига ҳақ тўлаш фондига киритиладиган тўловларнинг бошқа турлари.

1.3. ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА ТЕГИШЛИ БЎЛГАН ИЖТИМОЙ СУҒУРТАГА АЖРАТМАЛАР

Ижтимоий суғуртага ажратмаларга қуйидагилар киради:

1.3.1. Қонун ҳужжатлари билан белгиланган нормалар бўйича меҳнатга ҳақ тўлаш фондига ижтимоий тусдаги мажбурий ажратмалар.

1.3.2. Нодавлат пенсия жамғармаларига ва ихтиёрий суғуртанинг бошқа турларига ажратмалар. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.4. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ВА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ АҲАМИЯТИГА ЭГА БЎЛГАН НОМОДДИЙ АКТИВЛАР АМОРТИЗАЦИЯСИ

Асосий воситалар ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар амортизацияси бўйича харажатлар таркибига қуйидагилар киради:

1.4.1. Асосий ишлаб чиқариш фондларининг дастлабки (тиклаш) қийматидан келиб чиқиб ҳисобланган амортизация ажратмалари суммаси (ҳисобланган эскириш), лизинг бўйича ва белгиланган тартибда тасдиқланган нормалар, қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга ошириладиган жадаллаштирилган амортизация ҳам шу жумлага киради.

1.4.2. Ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар (Гудвилл (фирманинг нархи)дан ташқари) эскириши ҳар ойда ҳўжалик юригувчи субъект томонидан дастлабки қиймати ва улардан фойдали фойдаланиш муддатидан (бирок ҳўжалик юригувчи субъект фаолияти муддатидан ортиқ эмас) келиб чиқиб ҳисобланадиган маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига тегишли бўлади. Фойдали фойдаланиш муддатини аниқлаш имкони бўлмаган номоддий активлар бўйича эскириш нормаси беш йил ҳисобига белгиланади, бирок ҳўжалик юригувчи субъект фаолияти муддатидан ортиқ эмас. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.5. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ТУСИДАГИ БОШҚА ХАРАЖАТЛАР

Ишлаб чиқариш тусидаги бошқа харажатларни ҳисобга олишининг навбатдаги комплекс моддалари 1.1, 1.2., 1.3, 1.4-бандларда келтирилган харажатлар элементлари бўйича ажратилади.

1.5.1. Ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатиш харажатлари.

1.5.1.1. Ишлаб чиқаришни хом ашё, материаллар, ёнилғи, энергия, инструмент, мосламалар ва бошқа меҳнат воситалари ва буюмлари билан таъминлаш харажатлари.

1.5.1.2. Асосий ишлаб чиқариш фондларини иш ҳолатида сақлаш харажатлари (техник қўрик ва қаров, ўртача, жорий ва мукамал тузатиш харажатлари). Асосий ишлаб чиқариш воситаларини барча турда (жорий, ўртача, мукамал) ту-

затишларни ҳўжалик юритувчи субъектнинг ўз кучи билан ўтказиш ишлаб чиқариш харажатларининг тегишли элементлари (моддий харажатлар, меҳнат ҳақи тўлаш харажатлари ва бошқалар) бўйича маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига киритилади.

Зарурат бўлганда, айрим тармоқларнинг ҳўжалик юритувчи субъектлари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг руҳсати билан мукаммал тузатиш ишларини ўтказиш учун маблағлар захирасини ташкил қилишлари мумкин. Ушбу захирага ажратмалар "Ишлаб чиқариш тусидаги бошқа харажатлар" элементи таркибиде акс эттирилади ва кўзда тутилаётган харажатлар қиймати ҳамда асосий воситалар ҳар бир объектини мукаммал тузатишларнинг даврийлигидан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Захирага ажратмалар нормаси ҳар бир ҳисобот йили охирида қайта кўриб чиқилади ва зарурат бўлганда янги молия йили учун ажратмалар миқдори кўпайтирилиши ёки камайтирилиши мумкин. Агар мукаммал тузатишга захира маблағлари суммаси ушбу объектни тузатишга қилинган ҳақиқий харажатлар суммасидан ошиб кетса, ошиб кетган сумма бўйича тузатиш киритилиши керак; агар ҳақиқий харажатлар захирадагидан ошиб кетса, у ҳолда ошиб кетган сумма "Ишлаб чиқариш тусидаги бошқа харажатлар" элементи таркибиде акс эттирилади.

1.5.1.3. Ёнгиндан сақлаш ва қўриқлашни ҳамда ҳўжалик юритувчи субъектларнинг техникавий фойдаланиш қоидалари билан назарда тутилган бошқа махсус талабларни таъминлаш, улар фаолиятини назорат қилиш харажатлари.

Идорадан ташқари қўриқлаш харажатлари бундай қўриқлаш мавжуд бўлишини талаб қилувчи мазкур ишлаб чиқаришга махсус талаблар мавжуд бўлган тақдирда маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига киритилиши мумкин.

1.5.1.4. Ишлаб чиқариш фаолиятига тегишли бўлган асосий воситаларни жорий ижарага олиш билан боғлиқ харажатлар.

1.5.1.5. Табиатни муҳофаза қилиш мақсадларидаги фондларни сақлаш ва улардан фойдаланиш харажатлари, шу жумладан атроф табиий муҳит ифлослан-тирилганлиги ва чиқиндилар жойлаштирилганлиги учун компенсация тўловлари. (ЎзР ВМ 16.06.2003 й. 270-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.5.1.6. Ишлаб чиқариш хусусиятлари билан боғлиқ бўлган ва қону ҳужжатларида назарда тутилган меҳнатнинг нормал шароитларини ва техник хавфсизлигини таъминлаш харажатлари.

1.5.1.7. Ходимларнинг ишлаб чиқариш жараёнида бевосита қатнашиши билан боғлиқ бўлган соғлиқни муҳофаза қилиш тadbирлари.

1.5.1.8. Текин кўрсатиладиган коммунал хизматлар, озиқ-овқат, айрим тармоқлар ходимларига озиқ-овқатлар қиймати, ҳўжалик юритувчи субъект ходимларига бериладиган текин уй-жой ҳақини тўлаш харажатлари (ёки уй-жой, коммунал хизматлар ва бошқалар учун пул компенсацияси суммаси).

1.5.1.9. Амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ текин бериладиган ва шахсий фойдаланишда қоладиган буюмлар қиймати (шу жумладан, формали кийим-бош, махсус овқатлар) (ёки улар пасайтирилган нархлар бўйича сотилиши муносабати билан имтиёзлар суммаси);

1.5.1.10. Ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлган бошқарувнинг техник воситаларини, алоқа узелларини, сигнализация воситаларини, бошқарувнинг

бошқа техник воситаларини, ҳисоблаш марказларини сақлаш ва уларга хизмат кўрсатиш харажатлари;

1.5.1.11. Қонун ҳужжатларига мувофиқ ишлаб чиқаришда банд бўлган ходимларни табиий кўрикдан ўтказганлик учун тиббий муассасаларга ҳақ тўлаш.

1.5.2. Ишлаб чиқариш ходимларини ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлган хизмат сафарларига юбориш бўйича харажатлар. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.5.3. Ишлаб чиқариш ходимларини ва ишлаб чиқариш активларини мажбурий ва ихтиёрий сугурта қилиш харажатлари. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.5.4. Брак туфайли келиб чиқадиган йўқотишлар.

1.5.5. Ишлаб чиқаришнинг ички сабабларига кўра бекор туришлар туфайли йўқотишлар.

1.5.6. Кафолатли хизмат муддати белгиланган буюмларни кафолатли тузатиш ва уларга кафолатли хизмат кўрсатиш харажатлари.

1.5.7. Маҳсулот (хизматлар)нинг мажбурий сертификация қилиш харажатлари.

1.5.8. Ишлаб чиқариш жароҳатлари туфайли меҳнат қobiliяти йўқолиши муносабати билан тегишли ваколатли органларнинг қарорлари асосида ва қарорларисиз тўланадиган нафақалар.

1.5.9. Умумий фойдаланиладиган йўловчилар транспорти хизмат кўрсатмайдиган йўналишларда ходимларни иш жойига олиб бориш ва олиб келиш билан боғлиқ харажатлар.

1.5.10. Объектларни давлат капитал қўйилмалари ҳисобига қуришда қурилиш таваккалчиликларини сугурта қилиш билан боғлиқ харажатлар. (ЎЗР ВМ 11.06.2003 й. 261-сон Қарори таҳриридаги банд)

1.5.11. Гудвилл (фирма нархи)нинг номоддий активи суммасини ҳисобдан чиқариш билан боғлиқ харажатлар, ишлаб чиқариш мақсадида бўлмаган мол-мулк юзасидан белгиланган тартибда. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.5.12. Қазиб олувчи тармоқларда тайёргарлик ишлари бўйича харажатлар, агар улар капитал харажатларга тегишли бўлмаса (яъни асосий воситалар сифатида капиталлаштирилмаса). Ушбу харажатлар "Келгуси даврлар харажатлари" сифатида қаралади ва уларни қайтаришнинг белгиланган муддати мобайнида тенг равишда ишлаб чиқариш таннархига ёки қазиб олинган маҳсулотнинг ҳажми ва миқдорига мутаносиб равишда ҳисобдан чиқарилади. Келгуси даврлар харажатларини ҳисобдан чиқаришнинг танланган методи ҳўжалик юритувчи субъектнинг ҳисобга олиш сиёсатида акс эттирилиши керак. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2. ДАВР ХАРАЖАТЛАРИ

Давр харажатлари деганда бевосита ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган харажатлар ва сарфлар тушунилади: бошқарув харажатлари, маҳсулотни сотиш харажатлари ва умумҳўжаллик аҳамиятига эга бўлган бошқа харажатлар.

Қуйида 2-банд бўйича санаб ўтилган барча харажатлар харажатларнинг комплекс моддалари ҳисобланади ва уларни ҳисобга олиш мазкур Низомнинг 1.5-

банди муқаддимасида кўрсатилганидек харажатлар элементлари бўйича ташкил этилади.

"Давр харажатлари"га қуйидаги моддалар кирди:

2.1. СОТИШ ХАРАЖАТЛАРИ

2.1.1. Товарларни темир йўл, ҳаво, автомобиль, денгиз, дарё транспортида ва от-уловда ташиш харажатлари. Ушбу моддага ташиш харажатлари ҳамда транспорт воситалари бекор туриб қолганлиги учун тўланган жарималар киритилади.

2.1.2. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари сотиш бўйича харажатлар, шу жумладан: (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.1.2.1. Низомнинг 1.2-бандида санаб ўтилган, маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни сотиш билан боғлиқ меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари, маъмурий-бошқарув ходимларидан ташқари.

2.1.2.2. Низомнинг 1.3-бандига мувофиқ, 2.1.2.1. бандга тегишли бўлган ижтимоий сугуртага харажатлар.

2.1.2.3. Савдо эҳтиёжлари учун фойдаланиладиган бинолар, иншоотлар ва хоналарни ижарага олиш, сақлаш ва тузатиш харажатлари.

2.1.2.4. Низомнинг 1.4-бандига мувофиқ асосий воситалар ва номоддий активлар амортизацияси.

2.1.2.5. Санитария кийим-боши, ошхона дастурхон ва сочиқлари, арзонбаҳо, тез эскирадиган буюмлар, ошхона идиш-товуғи ва анжомлари эскириши.

2.1.2.6. Газ, ёқилғи, электр энергияси харажатлари.

2.1.2.7. Товарларни сақлаш, уларга ишлов бериш ва уларни сортларга ажратиш харажатлари.

2.1.2.8. Савдо рекламаси харажатлари.

2.1.2.9. Ташиш, сақлаш ва сотиш чоғида товарларнинг йўқотилиши. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд)

2.1.2.10. Ўраш-жойлаш материаллари харажатлари.

2.1.2.11. Мол-мулкни мажбурий ва ихтиёрий сугурта қилиш харажатлари. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.1.2.12. Меҳнатни муҳофаза қилиш ва техника хавфсизлиги харажатлари.

2.1.2.13. Вентиляторлар, машиналар ва уларнинг ҳаракатланувчи қисмларини ўрнатиш ва сақлаш, туйнуқлар, ўйиқлар ва бошқаларнинг атрофини ўраш бўйича жорий (нонукаммал тусдаги) харажатлар.

2.1.2.14. Махсус кийим-бош ва махсус пойабзалнинг эскириши.

2.1.2.15. Махсус кийим-бош ва махсус пойабзал ва яқка тартибдаги ҳимоянинг бошқа воситалари ювилганлиги, тузатилганлиги ва дезинфекция қилинганлиги учун кир юувчилар, тузатувчилар ва бошқа юридик шахсларга ҳақ тўлаш.

2.1.2.16. Махсус кийим-бош ва пойабзални ювиш ва тузатишга сарфланган материаллар қиймати.

2.1.2.17. Умумий овқатланиш ва савдо ходимлари тиббий кўрикдан ўтказилганлиги учун тиббиёт муассасаларига ҳақ тўлаш.

2.1.2.18. Касса ҳўжалигини ва тушум инкассациясини юритиш чикимлари.

2.1.2.19. Умумий овқатланиш корхоналарида қоғоз салфеткалар, қоғоз дастурхонлар, қоғоз стаканлар ва тарелкалар, бир марта фойдаланиладиган анжомлар қиймати.

2.1.3. Сотиш бозорларини ўрганиш бўйича харажатлар (маркетингга, рекламага сарфланган харажатлар). (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.1.4. Юқорида санаб ўтилмаган сотиш бўйича бошқа харажатлар.

2.2. МАЪМУРИЙ ХАРАЖАТЛАР

Маъмурий харажатларга қуйидагилар киради:

2.2.1. 1.2-бандда санаб ўтилган бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари.

2.2.2. 1.3-бандда санаб ўтилган бошқарув ходимларига тегишли бўлган ижтимоий сугуртага ажратмалар.

2.2.3. Хизмат енгил автотранспортга ва хизмат микроавтобусини сақлаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари.

2.2.4. Хўжалик юритувчи субъект ва унинг таркибий бўлинмаларини ташкил этиш ва уларни бошқариш харажатлари.

2.2.5. Бошқарувнинг техник воситалари, алоқа узеллари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган бошқарувнинг бошқа техник воситаларини сақлаш ва уларга хизмат кўрсатиш харажатлари.

2.2.6. Телекоммуникациялар хизматлари, шу жумладан: маҳаллий тармоқлар; каналларни ижарага бериш; кўчма, йўлдош ва пейжинг алоқа; радиочастота спектридан фойдаланиш; маълумотларни узатиш тармоқлари, шу жумладан Интернет учун ҳақ тўлаш. (ЎзР ВМ 28.12.2004 й. 610-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.2.7. Шаҳарлараро ва халқаро телефон сўзлашувлари учун ҳақ тўлаш. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.2.8. Маъмурий-бошқарув эҳтиёжлари учун бинолар ва хоналар ижараси учун ҳақ тўлаш.

2.2.9. Маъмурий аҳамиятга эга бўлган асосий воситаларни сақлаш ва уларни тузатиш, шунингдек, эскириш (амортизация) харажатлари.

2.2.10. Юқори ташкилотлар ва юридик шахслар бирлашмалари: вазирликлар, идоралар, уюшмалар, концернлар ва бошқалар харажатларига ажратмалар.

2.2.11. Ходимларни ва ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган мол-мулкни мажбурий ва ихтиёрий сугурта қилиш харажатлари. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.2.12. Бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича харажатлар. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.2.13. Миқдордаги вакиллик харажатлари. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.2.14. Умумий овқатланиш корхоналари ва бошқаларга биноларни текин бериш ва коммунал хизматлар қийматига ҳақ тўлаш харажатлари.

2.2.15. Бевосита ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлмаган, табиатни муҳофаза қилиш аҳамиятига эга бўлган жамғармаларни сақлаш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ жорий харажатлар, табиий атроф муҳитни ифлослантирганлик ва чиқиндиларни жойлаштирганлик учун компенсация тўловлари. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.2.16. Хизматлар қийматини тўлаш ҳамда профессионал бошқарувчи компаниялар, давлатнинг ишончли вакиллари ва ишончли бошқарувчиларнинг мукофотлари бўйича харажатлар (ЎЗР ВМ 28.12.2004 й. 610-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.3. БОШҚА ОПЕРАЦИЯ ХАРАЖАТЛАРИГА ҚУЙИДАГИЛАР КИРАДИ:

2.3.1. Кадрлар тайёрлаш ва уларни қайта тайёрлаш харажатлари, янги ташкил этилаётган хўжалик юритувчи субъектда ишлаш учун кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш бундан мустасно. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.3.2. Лойиҳа ва қурилиш-монтаж ишларида чала ишларни бартараф этиш харажатларини қоплаш, шунингдек, объект қошидаги омбулгача транспортда ташиш чоғидаги шикастланишлар ва бузилишлар, коррозияга қарши ҳимоя нуқсонлари туфайли келиб чиққан тафтиш харажатлари (асбоб-ускуналарни қисмларга ажратиш) ва шунга ўхшаш бошқа харажатлар етказиб бериш ва ишларни бажариш шартларини бузган юридик шахслар ҳисобига мазкур харажатлар чала ишлар, шикастланиш ёки зарар кўриш учун жавобгар бўлган етказиб берувчи ёки бошқа хўжалик юритувчи субъектлар ҳисобига ундирилиши мумкин бўлмаган даражада амалга оширилади.

2.3.3. Маслаҳат ва ахборот хизматларига ҳақ тўлаш.

2.3.4. Аудиторлик хизматларига ҳақ тўлаш. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.3.5. Ўзининг хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқаришлари ва хўжаликларни сақлашдан кўрилган зарарлар.

2.3.6. Саломатликни муҳофаза қилиш ва ходимларнинг ишлаб чиқариш жараёнида бевоқиф қатнашуви билан боғлиқ бўлмаган дам олишларни ташкил этиш тadbирлари.

2.3.7. Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган ишлар (хизматлар)ни (шаҳар ва шаҳарчаларни ободонлаштириш ишлари, қишлоқ хўжалигига ёрдам бериш ва бошқа хил ишларни) бажариш харажатлари.

2.3.8. Компенсация ва рағбатлантириш тусидаги тўловлар:

2.3.8.1. Ўзбекистон Республикаси Хукуматининг қарорларига кўра компенсация тўловлари.

2.3.8.2. Бирйўла тўланадиган мукофотлар ва тақдирлашлар, шу жумладан, хўжалик юритувчи субъектнинг ўзининг қарорига кўра кўп йиллик хизматни учун ҳақ тўлаш (натуралдаги тўловлар ҳам шу жумлага киради), шунингдек, улар бўйича ижтимоий жамғармаларга ўтказилган суммалар.

2.3.8.3. Қонун ҳужжатларига ёки хўжалик юритувчи субъектнинг ўзининг қарорига мувофиқ мажбурий прогул вақти ёки паст ҳақ тўланадиган ишни бажарганлик учун ҳақ тўлаш.

2.3.8.4. Вақтинча меҳнат лаёқатини йўқотган тақдирда қонун ҳужжатлари билан белгиланган ҳақиқий иш ҳақи миқдоригача қўшимча ҳақ.

2.3.8.5. Асосий иш жойи бўйича ишчиларга, хўжалик юритувчи субъект ишчи ва мутахассисларига улар ишланажраган ҳолда малака ошириш ва кадрларни қайта тайёрлаш тизимида ўқиган вақтда иш ҳақи тўлаш.

2.3.8.7. Ходимларга товарлар, маҳсулотлар ва бошқа нарсаларни бепул бериш ёки ходимлар учун ишлар, хизматларни бажариш.

2.3.8.8. Ходимларнинг (овқатланиши, йўл кираси, даволаниши ва дам олишига, экскурсия ва саёҳатларга йўлланмалари, спорт секцияларида, тўрақларда, клублардаги маҳсулотлари, маданий-қўнғилочар ва жисмоний тарбия (спорт) тадбирларига қатнашиши, ходимларнинг шахсий обунаси ва истеъмолчи ҳамда бошқа шунга ўхшаш тўловлари) харажатларини қоплаш.

2.3.9. Иш ҳақини ҳисоблашда ҳисобга олинмайдиган тўловлар ва харажатлар:

2.3.9.1. Қўнунчиликка мувофиқ болани икки ёшга тўлгунгача парвариш қилиш бўйича ҳар ойлик нафақани тўлаш бўйича харажатлар.

2.3.9.2. Пенсияларга устамалар, пенсияга чиқаётган меҳнат фахрийларига бериўла тўланадиган нафақалар.

2.3.9.3. Амалдаги қўнунчиликка мувофиқ хўжалик юритувчи субъектлардан уларнинг қайта ташкил этилиши, ходимлар ва штатлар сонининг қисқариши муносабати билан бўшаб қоладиган ходимларга тўловлар.

2.3.9.4. Ходимларга тўланадиган моддий ёрдам.

2.3.10. Соғлиқни сақлаш объектлари, қариялар ва ногиронлар уйлари, болалар мактабгача тарбия муассасалари, соғломлаштириш лагерлари, маданият ва спорт объектлари, халқ таълими муассасалари, шунингдек, уй-жой фонди объектлари-таъминотига (шу жумладан, барча турдаги таъмирлаш ишларини ўтказишга амортизация ажратмалари ва харажатларни ҳам қўшган ҳолда) харажатлар. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.3.11. Вақтинча тўхтатиб қўйилган ишлаб чиқариш қувватлари ва объектларини сақлаш харажатлари (бошқа манбалар ҳисобига қопланадиган харажатлардан ташқари).

2.3.12. Банк ва депозитарий хизматларига тўловлар.

2.3.13. Экология, соғломлаштириш ва бошқа хайрия жамғармаларига, маданият, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, иқтисодий таъминот, жисмоний тарбия ва спорт корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига бадаллар.

2.3.14. Амалдаги қўнун хўжатларига мувофиқ амалга ошириладиган ва хўжалик юритувчи субъект харажатларига киритиладиган бюджетга мажбурий тўловлар, солиқлар, йўғимлар, давлат мақсадли жамғармаларига ажратмалар, шунингдек Ҳукумат қарорларига биноан халқаро ташкилотларга аъзолик бадалларини тўлаш. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.3.15. Зарарлар, жарималар, пенялар:

2.3.15.1. Бекор қилинган ишлаб чиқариш бузортмалари бўйича йўқотишлар.

2.3.15.2. Моддий бойликларнинг, бевосита ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлмаган йўқотишлар ҳамда камомадлар. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.3.15.3. Ишлаб чиқариш захираларини ва тайёр маҳсулотни энг паст баҳолаш усули ёки сотишнинг соф қиймати бўйича қайта баҳолаш ёки баҳосини пасайтириш натижасидаги зарарлар.

2.3.15.4. Идишларга доир ишлар бўйича зарарлар.

2.3.15.5. Суд харажатлари.

2.3.15.6. Тўланиши шубҳали қарзлар бўйича захирага ажратмалар.

2.3.15.7. Қонунчиликка мувофиқ даъво билдириш муддати ўтган ва ундириш нореал бўлган бошқа қарзлар бўйича дебиторлик қарзларни ҳисобдан чиқаришдан кўрилган зарарлар, шунингдек, қонунчиликка мувофиқ юридик ва жисмоний шахслар билан ҳисоб-китоблар бўйича тўланиши шубҳали қарзларни ҳисобдан чиқаришдан кўрилган зарарлар.

2.3.15.8. Ҳисобот йилида аниқланган ўтган йиллар операциялари бўйича кўрилган зарарлар.

2.3.15.9. Табиий офатлар (ишлаб чиқариш захиралари, тайёр маҳсулотлар ва бошқа моддий бойликларнинг нобуд бўлиши ва бузилиши, ишлаб чиқаришнинг тўхташи ва бошқалар туфайли йўқотишлар) туфайли кўрилган қопланмайдиган йўқотишлар ва зарарлар, шу жумладан, табиий офатлар оқибатларининг олдини олиш ёки оқибатларини бартараф этиш билан боғлиқ харажатлар.

2.3.15.10. Айбдорлари аниқланмаган ўғирликлардан ёки айбдор томон ҳисобидан зарур суммани ундириш мумкин бўлмаган ҳолларда кўрилган зарарлар.

2.3.15.11. Хўжалик юритувчи субъектнинг асосий воситалари ва бошқа мол-мулки (активлари)нинг қиёби кетиши (балансдан чиқариш)дан кўрилган зарарлар. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.3.15.12. Хўжалик шартномалари шартларининг, шу жумладан, маҳсулотни етказиб берувчилар ва дебиторлар пайи билан бузилганлиги учун белгиланган ёки эътироф этилган жарималар, пенялар, вақтида тўланмаган тўловлар ва бошқа хил санкциялар, шунингдек, етказилган зарарларни тўлаш бўйича харажатлар.

2.3.15.13. Солиқ қонунини ва бошқа қонунларни бузганлиги учун жарима ва пенялар.

2.3.15.14. Тўланган бошқа жарималар.

2.3.16. Ходимларга бериладиган ёки ёрдамчи хўжаликлар томонидан хўжалик юритувчи субъектнинг умумий овқатланиш корхонаси учун ишлаб чиқариладиган маҳсулот (ишлар, хизматлар) бўйича нарх тафовутлари. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд)

2.3.17. Гудвилл (фирма нархи)нинг номоддий активи суммасини ҳисобдан чиқариш билан боғлиқ харажатлар, ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган мол-мулк бўйича, белгиланган тартибда. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.3.18. Янги технологиялар яратиш ва қўлланилаётган технологияларни такомиллаштириш, шунингдек илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишлари олиб бориш, хом ашё ва материалларнинг янги турларини яратиш, ишлаб чиқаришни қайта жиҳозлаш билан боғлиқ маҳсулотлар сифатини ошириш харажатлари. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.3.19. Ишлаб чиқариш тусидаги ихтирочилик, рационализаторлик, тажриба-эксперимент ишлари олиб бориш, ихтирочилик ва рационализаторлик таклифлари бўйича моделлар ва намуналарни тайёрлаш ва синаш, кўргазмалар ва кўриклар, танловларни, сертификатлашни ҳамда ихтирочилик ва рационализаторлик бўйича бошқа тадбирларни ташкил этиш, муаллифлар ҳақини тўлаш харажатлари ва бошқа харажатлар. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.3.20. Ижарага берилган асосий воситаларни таъминлаш харажатлари. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.3.21. Бошқа харажатлар. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

2.4. ҲИСОБОТ ДАВРИНИНГ КЕЛГУСИДА СОЛИҚ СОЛИНАДИГАН БАЗАДАН ЧИҚАРИЛАДИГАН ХАРАЖАТЛАРИ

Ушбу бўлимда сармоя билан таъминлаш билан боғлиқ бўлмаган ва сармоя билан таъминланадиган асосий воситалар қийматида қўшилмайдиган харажатлар санаб ўтилган.

2.4.1. Хўжалик юритувчи янги субъектлар, ишлаб чиқаришлар, цехлар, агрегатларни ўзлаштиришга харажатлар:

2.4.1.1. Машина ва механизмларнинг айрим турларини якка тартибда синаб кўриш ҳамда барча турдаги асбоб-ускуналар ва техник қурилмаларни уларнинг ўрнатилиш сифатини текшириб кўриш мақсадида (ишлатилмаётган ҳолатда) комплекс синаб кўриш.

2.4.1.2. Асбоб-ускуналарни ишлаб чиқарган заводлар ёки уларнинг топширигига биноан ихтисослаштирилган корхоналар томонидан амалга ошириладиган шефмонтаж.

2.4.1.3. Қуриладиган корхона дирекциясининг, дирекция бўлмаган тақдирда - техник назорат гуруҳининг харажатлари (маъмурий харажатлар), шунингдек, хўжалик юритувчи янги субъектлар ва объектларни фойдаланишга қабул қилиб олиш билан боғлиқ харажатлар.

2.4.1.4. Янги ишга тушириладиган хўжалик юритувчи субъектларда ишлаш учун кадрлар тайёрлашга харажатлар.

2.4.2. Янги технологияларни яратиш ва қўлланаётган технологияларни тақомиллаштириш бўйича, шунингдек, илмий тадқиқотлар, тажриба-конструкторлик ишларини ўтказиш, хом ашё ва материалларнинг янги турларини яратиш, ишлаб чиқаришни қайта жиҳозлаш билан боғлиқ бўлган маҳсулотлар сифатини ошириш бўйича харажатлар. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарорига мувофиқ 2.4.2 банди чиқариб ташланган).

2.4.3. Бошқарув тизимлари ва воситаларини яратиш ҳамда тақомиллаштириш бўйича харажатлар.

2.4.4. Серияли ва кенг қўламда чиқариладиган маҳсулотлар янги турларини ишлаб чиқаришни ҳамда технологик жараёнларни тайёрлаш ва ўзлаштириш харажатлари.

2.4.5. Қонунчиликка мувофиқ ишчи кучлари қабул қилиш билан боғлиқ харажатлар.

2.4.6. Ихтирочилик ва ишлаб чиқариш тусидаги рационализаторликка, тажриба-синов ишларини ўтказиш, ихтиролар ва рационализаторлик тақлифлар бўйича моделлар ва намуналарни тайёрлаш ва синаб кўриш, ихтирочилик ва рационализаторлик бўйича кўргазмалар ва кўриклар, танловлар, сертификатлашни ҳамда бошқа тадбирларни ташкил этиш, муаллифлик муқофотларини тўлаш ҳамда бошқа харажатлар (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарорига мувофиқ 2.4.6 банди чиқариб ташланган).

2.4.7. Қазилмаларни қазиб олиш соҳаларидаги тайёргарлик ишлари харажатлари, агар улар капитал харажатларга тааллуқли бўлмаса (яъни асосий фондлар сифатида сармоя билан таъминланмаса) (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарорига мувофиқ 2.4.7 банди чиқариб ташланган).

2.4.8. Хўжалик юритувчи субъектларни, ишлаб чиқариш линияларини ривожлантириш (тақомиллаштириш) харажатлари.

3. МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТ БЎЙИЧА ХАРАЖАТЛАР

3.1. Банклар ва бошқа молия-кредит ташкилотлари кредитлари бўйича фойзлар (инвестиция даврида капитал қўйилмалар таркибига кирувчи инвестицияларга олинган банк ва бошқа молия-кредит ташкилотлари кредитлари бўйича фойзлардан ташқари), шу жумладан, муддати ўтган ва узайтирилган ссудалар бўйича фойзлар. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори тахриридаги банд).

3.2. Мол-мулкни узоқ муддатли ижарага олиш (лизинг) бўйича фойзларни тўлаш харажатлари.

3.3. Чет эл валютаси билан операциялар бўйича салбий курс тафовутлари ва зарарлар.

3.4. Сарфланган (қимматли қоғозларга, шунга корхоналарга ва ҳоказоларга) маблағларни қайта баҳолашдан кўрилган зарарлар.

3.5. Ўз қимматли қоғозларини чиқариш ва тарқатиш билан боғлиқ харажатлар.

3.6. Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар, шу жумладан, салбий дисконт.

4. ФАВҚУЛОДДА ЗАРАРЛАР

Фавқулодда зарарлар - бу хўжалик юритувчи субъектларнинг одатдаги фаолиятдан четга чиқувчи ҳодисалар ёки операциялар натижасида вужудга келадиган ва рўй бериши кутилмаган одатдан ташқари харажатлар моддаларидир. Бунга фавқулодда моддалар ва давр харажатлари таркибида акс эттирилиши керак бўлган ўтган давр моддалари кирмайди.

У ёки бу модданинг фавқулодда зарарлар моддаси сифатида акс эттирилиши учун у қуйидаги мезонларга жавоб бериши керак:

- корхонанинг одатдаги хўжалик фаолиятига хос эмаслик;
- бир неча йил мобайнида такрорланмаслиги керак;
- бошқарув ходими томонидан қабул қилинадиган қарорларга боғлиқ эмаслик.

Тегишли моддаларни фавқулодда харажатларга киритиш ёки киритмаслик тўғрисида қарорлар қабул қилишда ишлар амалга ошириладиган шароитларни ҳам ҳисобга олиш лозим. Масалан, агар хўжалик юритувчи субъект алоҳида иқлим шароитларида жойлашган бўлса, у ҳолда - иқлим шароитларига боғлиқ ҳолдаги ишламай туриб қолишлар фавқулодда деб баҳолалиши мумкин эмас, чунки ушбу модда "бир неча йил мобайнида такрорланмаслиги керак" мезонига жавоб бериб қолмайди.

В. ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАРНИНГ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ - ХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИ НАТИЖАСИДА ОЛИНАДИГАН ДАРОМАДЛАР РЎЙХАТИ

Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан уларнинг хўжалик фаолиятини амалга ошириши натижасида олинадиган даромадлари ҳисоботга қуйидаги асосий бўлимлар бўйича киритилади:

- Сотишдан олинган соф тушум.
- Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар (операция даромадлари).
- Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар.
- Фавқулодда даромадлар.

1. СОТИШДАН ОЛИНАДИГАН СОФ ТУШУМ

1.1. Сотишдан олинган соф тушум маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни сотишдан олинган, ундан қўшилган қиймат, аксиз солиғи ва экспорт бож пошлиnasi, чегирланган тушум сифатида аниқланади. Унга товарларнинг қайтарилиши, харидорлар учун берилган чегирмалар ва бошқалар киритилмайди.

1.2. Экспорт фаолиятини амалга оширувчи хўжалик юритувчи субъектлар, даромад (фойда)ни амалдаги қонунчиликка мувофиқ ҳисоблаб чиқарадилар.

1.3. Маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни сотишдан тушум бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқ аниқланади.

2. АСОСИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ФАОЛИЯТИДАН ОЛИНАДИГАН БОШҚА ДАРОМАДЛАР

Асосий ишлаб чиқариш фаолиятидан олинадиган бошқа даромадларга қуйидагилар киpади:

2.1. Ундирилган ёки қарздор томонидан эътироф этилган жарималар, пенялар, вақтида тўланмаган қарзлар ва хўжалик шартномаларни шартларини бузганлик учун бошқа хил жазо жарималари, шунингдек, етказилган зарарларни ундириш бўйича даромадлар.

2.2. Ҳисобот йилида аниқланган ўтган йиллардаги фойда.

2.3. Ишлаб чиқариш ва маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни сотиш билан бевоcита боғлиқ бўлмаган операциялардан рента даромади, хўжалик юритувчи субъектлар ҳузуридаги ошхоналардан тушумлар, ёрдамчи хизматлардан даромадлар сифатидаги бошқа даромадлар.

2.4. Хўжалик юритувчи субъектнинг асосий фондларини ва бошқа мол-мулкларини сотишдан олинган даромадлар.

2.5. Даъво билдириш муддати ўтган кредиторлик ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан олинган даромадлар.

2.6. Товар-молдий бойликларни пухта баҳолаш. Товар-молдий бойликларни тўлиқ баҳолаш суммаси маҳсулот (ишлар, хизматлар) сотилишига қўра солиқ солинадиган даромадга киритилади) (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори тахриридаги банд)

2.7. Давлат субсидияларидан даромадлар*.

2.8. Холисона молиявий ёрдам.

2.9. Бошқа операцион даромадлар.

3. МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТДАН ОЛИНАДИГАН ДАРОМАДЛАР

Молиявий фаолиятдан олинадиган даромадларга қуйидагилар киpади:

3.1. Олинган роялтилар ва сармоя трансферти.

3.2. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ва унинг ташқарисида бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида улуш қўшган ҳолда қатнашишдан олинган даромад, акциялар бўйича дивидендлар ва облигациялар ҳамда хўжалик юритувчи субъектга тегишли қимматли қоғозлар бўйича даромадлар.

3.3. Мол-мулкни узоқ муддатли ижарага беришдан олинган даромадлар (лизинг тўловини олиш).

3.4. Валюта счёtlари, шунингдек, чет эл валюталаридаги операциялар бўйича ижобий курс тафовутлари.

3.5. Сарфланган (қимматли қоғозларга, шубба корхоналарга ва ҳоказоларга) маблағларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар.

3.6. Молиявий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар.

4. ФАВКУЛОДДА ФОЙДА

Фавкулодда фойда моддалари - бу кўзда тутилмаган, тасодифий тусга эга бўлган, ҳодиса ёки ҳўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолияти доирасидан четга чиқадиган тусдаги операциялар натижасида пайдо бўладиган ва олиниши кутилмаган фойдадир. Бунга даромадларнинг фавкулодда моддалари ёки асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар бўлимида акс эттирилиши керак бўлган ўтган даврлардаги фойда кирмайди.

Г. ТОВАР-МОДДИЙ ЗАХИРАЛАРНИ, ТУГАЛЛАНМАГАН ИШЛАБ ЧИҚАРИШЛАРНИ, ШУНИНГДЕК, КЕЛГУСИ ДАВРЛАР ХАРАЖАТЛАРИНИ БАҲОЛАШ

Ушбу Низомга мувофиқ ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобот даври мобайнида ишлаб чиқариш сўётларида ва тайёр маҳсулот сўётида шаклланиши керак. Бироқ бир турдаги маҳсулотни серияли (кенг кўламда) ишлаб чиқаришда фавкулодда ҳолатлар туфайли келиб чиққан фавкулодда ёки бир галги харажатлар тайёр маҳсулот таннархига киритилмаслиги, балки сотиш харажатлари сифатида тўғридан-тўғри ҳисобдан чиқарилиши керак.

Товар-моддий бойликлар захираларини, тугалланмаган ишлаб чиқаришни, шунингдек, келгуси даврлар харажатларини баҳолаш "Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида" Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ амалга оширилади.

Келгуси даврлар харажатлари харажатларнинг алоҳида тоифасини ташкил қилади. Улар жорий даврда амалга оширилади, бироқ кейинги ҳисобот даврларидаги ишлаб чиқариш харажатларига кўшилади. Бироқ мазкур Низомга мувофиқ ушбу харажатлардан 2-иловада келтирилган рўйхатдаги харажатлар чиқариб ташланади (улар Ҳисобот даврининг келгусида солиқ солинадиган базадан чиқариб ташланадиган харажатлари сифатида акс эттирилади).

Д. СОЛИҚ СОЛИНАДИГАН БАЗАНИ АНИҚЛАШ

Ҳўжалик юритувчи субъектнинг даромад (фойда) солиғи бўйича солиқ солинадиган база қуйидагича ҳисоблаб чиқарилади:

Даромад (фойда) солиғи тўлангунгача бўлган даромад (фойда) ёки зарар (Низомнинг А-Г бўлимларида мувофиқ)

плюс 1-иловада келтирилган бухгалтериядаги фойда билан солиқ солинадиган фойда ўртасидаги доимий тафовутлар

плюс ёки минус 2-иловада келтирилган сарфланган харажатларни солиқ олинадиган базадан чегириб ташлаш вақтидаги тафовутлар.

минус Қонунчиликка мувофиқ солиқлар бўйича имтиёзлар

тенг бўлади - Даромад (фойда) солиғи бўйича солиқ солинадиган база.

Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб
чиқариш ва сотиш харажатларининг
таркиби ҳамда молиявий натижаларни
шакллантириш тартиби тўғрисида
Низомга
1-ИЛОВА

I. СОЛИҚ СОЛИНАДИГАН БАЗАГА* КИРИТИЛАДИГАН ХАРАЖАТЛАР МОДДАЛАРИ (ЧЕГИРИЛМАЙДИГАН ХАРАЖАТЛАР ЁКИ ДОИМИЙ ТАФОВУТЛАР)

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ТАННАРХИ БЎЙИЧА

1.1. Корхоналар томонидан сув ҳўжалиги тизимларидан белгиланган лимитлардан ортиқча ишлатиладиган сув учун тўлов. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.2. Ишлаб чиқариш соҳасида моддий бойликларнинг табиий ишдан чиқиш нормаларидан ортиқча нобудгарчиликлар, бузилишлар ва камомадлар.

ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТНИНГ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ИШЧИЛАРИ ВА БОШҚА ХОДИМЛАРИ МЕХНАТИГА ХАРАЖАТЛАР БЎЙИЧА

1.3. Айрим тармоқлар ходимларига бепул кўрсатиладиган коммунал хизматлар, бериладиган овқатлар, маҳсулотлар қиймати, ходимларга бепул бериладиган уй-жой ҳақини тўлаш харажатлари (бепул берилмаган уй-жой, кўрсатилмаган коммунал хизматлар ва шу кабилар учун пул компенсацияси суммаси).

1.4. Хўжалик юритувчи субъект ходимларига "Ишлаб чиқариш таннари" бўлимининг 1.2.7-бандида кўрсатилган қўшимча тўловларнинг бошқа турлари.

1.5. Моддий ёрдам (шу жумладан, кооператив уй-жой қурилишига бошланғич бадал учун, кооператив ва яққа тартибда уй-жой қурилишига берилган кредитни қисман тўлаш учун ходимларга бепул моддий ёрдам). (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарорига мувофиқ 1.5. банд чиқариб ташланган).

1.6. Жамоа шартномаси бўйича ходимларга қўшимча равишда (қонунчиликда назарда тутилгандан ортиқча) берилган таътиллار, улар бўйича компенсация тўловлари.

1.7. Ходимларга бериладиган маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) ёки хўжалик юритувчи субъектнинг умумийовқатланиш учун ёрдамчи хўжаликлар тайёрлайдиган маҳсулотлар нархлари бўйича тафовутлар.

1.8. Хўжалик юритувчи субъект раҳбари қарорига кўра амалга ошириладиган, ишлаб чиқариш ходимларининг қонунчиликда назарда тутилган нормалардан ортиқча хизмат сафарлари билан боғлиқ тўловлар.

ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА ТЕГИШЛИ БЎЛГАН ИЖТИМОЙ СУҒУРТАГА АЖРАТМАЛАР БЎЙИЧА

1.9. Нодавлат пенсия жамғармаларига ажратмалар. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.10. Суғуртанинг ихтиёрий турлари бўйича қонун ҳужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча ажратмалар. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ТУСИДАГИ БОШҚА ХАРАЖАТЛАР БЎЙИЧА

1.11. Табиий атроф муҳитни ифлослантирганлик ва чиқиндиларни қонун ҳужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча жойлаштирганлик учун компенсация тўловлари. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.12. Тегишли ваколатли органлар қарорларисиз тўланадиган, ишлаб чиқаришдаги шикастланишлар туфайли меҳнат қилиш лаёқатини йўқотишлар билан боғлиқ нафақалар.

ДАВР ХАРАЖАТЛАРИ БЎЙИЧА

1.13. Реклама учун белгиланган нормалардан ортиқча харажатлар. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.14. Хизмат енгил транспорти ва хизмат микроавтобусини сақлашга сарфланадиган харажатлар, уларни ёллаш ва ижарага олиш харажатлари.

1.15. Телекоммуникациялар хизматлари, шу жумладан: каналларни ижарага бериш; кўчма, йўлдош ва пейжинг алоқа; радиочастота спектрдан фойдаланиш; маълумотларни узатиш тармоқлари учун ҳақ тўлаш, маҳаллий тармоқлар ва Интернет бундан мустасно, шунингдек фақат банк хизматлари кўрсатишда фойдаланиладиган телекоммуникациялар хизмати учун ҳақ тўлаш (кўчма ва пейжинг алоқадан ташқари). (ЎзР ВМ 28.12.2004 й. 610-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.16. Шаҳарлараро ва халқаро телефон сўзлашувлар учун белгиланган нормативлардан ортиқча тўлов.

1.17. Юқори органлар ҳамда юридик шахслар бирлашмалари: вазирликлар, идоралар, уюшмалар, концернлар ва бошқалар харажатларига ажратмалар.

1.17-1. Бошқарув ходимларига тегишли нодавлат пенсия жамғармаларига ажратмалар. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд)

1.18. Бошқарув ходимларининг хизмат сафарлари учун белгиланган нормалардан ортиқча харажатлар.

1.19. Қонунчиликда белгиланган норматив ва нормалардан ортиқча вакиллик харажатлари.

1.20. Умумий овқатланиш корхоналари учун бепул бинолар бериш харажатлари, уларга коммунал хизматлар кўрсатиш қийматини тўлаш ва бошқалар.

1.21. Ходимларни ва мол-мулкни ихтиёрий сугурта қилишга ҳамда ихтиёрий сугуртанинг ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган бошқа турларига қонун ҳужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча харажатлар. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.21-1. Ишлаб чиқариш жараёнига бевосита тааллуқли бўлмаган атроф табиий муҳитни ифлослантирганлик ва унга чиқиндиларни жойлаштирганлик учун қонун ҳужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча компенсация тўловлари. (ЎзР ВМ 25.12.2003 й. 567-сон Қарори таҳриридаги банд)

1.21-2. Хизматлар қийматини тўлаш ҳамда профессионал бошқарувчи компаниялар, давлатнинг ишончли вакиллари ва ишончли бошқарувчиларнинг муко-

фотлари бўйича харажатлар. (ЎЗР ВМ 28.12.2004 й. 610-сон Қарори тахриридаги банд)

1.22. Хўжалик юритувчи субъект соҳасига тўғри келмайдиган касблар бўйича кадрлар тайёрлаш харажатлари. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори тахриридаги банд)

1.23. Лойиҳалардаги ва қурилиш-монтаж ишларидаги камчиликларни, шунингдек объект ёнидаги омборга ташиб келтирилгунгача содир бўлган бузилишлар ва деформацияларни бартараф этиш бўйича харажатлар, занглашдан ҳимоя қилишдаги камчиликлар оқибатида текшириб кўриш (асбоб-ускуналарни қисмларга ажратиш) бўйича харажатлар ва шу каби бошқа харажатлар етказиб бериш ва ишларни бажариш шартларини бузган юридик шахслар ҳисобига, ушбу харажатларни камчиликлар, бузилишлар ёки нобудгарчиликлар учун жавобгар етказиб берувчи ёки бошқа хўжалик юритувчи субъектлар ҳисобига ундириш мумкин бўлмаган миқдорда, қопланади.

1.24. Хўжалик юритувчи субъект қатнашчиларидан (мулкдорларидан) бирининг ташаббуси бўйича амалга оширилган аудиторлик хизматлари учун тўлов.

1.25. Ўз хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқаришлари ва хўжаликларига сарфланган харажатлардан қўрилган зарарлар.

1.26. Ходимларнинг ишлаб чиқариш жараёнида бевосита қатнашиши билан боғлиқ бўлмаган саломатликни муҳофаза қилиш ва дам олишни ташкил қилиш тадбирлари харажатлари.

1.27. Маҳсулот ишлаб чиқариш (шаҳарлар ва шаҳарчаларни ободонлаштириш, қишлоқ хўжалигига ёрдам кўрсатиш ва бошқа иш турлари) билан боғлиқ бўлмаган ишлар (хизматларни бажаришга хўжалик юритувчи субъектлар томонидан сарфланган харажатлар.

1.28. Хўжалик юритувчи субъектнинг ўз қарорига кўра бирийўла тўланадиган мукофотлар ва тақдирлашлар, узоқ йил ишлаганлик учун тўловлар, шу жумладан натура тўловлари, шунингдек улар бўйича ихтимойй жамғармаларга ўтказилган суммалар.

1.29. Ходимларга товарлар, маҳсулотлар ва бошқа қимматбаҳо буюмларни бепул бериш ёки ходимлар учун ишлар, хизматларни бажариш.

1.30. Ходимлар харажатларини тўлаш (овқатланишга, йўл ҳақиға, даволаниш ва дам олишга, экскурсияларга, саёҳатларга йўлланмаларга, спорт секцияларида, тўғарақларда, клубларда машгулотларга, маданий-қўнғилочар томошаларга, жисмоний тарбия (спорт) тадбирларига, обунага ва ходимларнинг шахсий истеъмол товарларига ва бошқа шу кабиларга тўловлар).

1.31. Пенсияларга устамалар, пенсияга чиқаётган меҳнат фахрийларига бирийўла тўланадиган нафақалар.

1.32. Ходимларга тўланадиган моддий ёрдам, ходимнинг жароҳатланиши ёки бошқа тарзда соғлиғига шикаст етказилиши ва ходим оила аъзоларининг вафоти муносабати билан бериладиган моддий ёрдамдан ташқари. (ЎЗР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори тахриридаги банд)

1.33. Соғлиқни сақлаш объектлари, қариялар ва ногиронлар уйлари, болалар мактабгача тарбия муассасалари, соғломлаштириш лагерлари, маданият ва спорт объектлари, халқ таълими муассасалари, шунингдек уй-жой фонди объектлари таъминотиға (шу жумладан барча турдаги таъмирлашларни ўтказиш учун аморти-

зация ажратмалари ва харажатларни ҳам қўшган ҳолда) жойлардаги давлат ҳокимияти органлари томонидан белгиланган нормативлардан ортиқча харажатлар.

1.34. Экология, соғломлаштириш ва бошқа хайрия жамғармаларига (агар улар юридик шахслар сифатида рўйхатдан ўтказилган бўлса), маданият, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот, жисмоний тарбия ва спорт корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига бадаллар.

1.35. Ишлаб чиқариш жараёнига бевосита тегишли бўлмаган моддий бойликларнинг табиий камайиш нормаларидан ортиқча нобудгарчилиги ва камомоди.

1.36. Суд харажатлари.

1.37. Тўланиши шубҳали қарзлар бўйича захирага ажратмалар.

1.38. Айбдорлари аниқланмаган ўғирликлардан ёки айбдор томон ҳисобидан зарур суммани ўндириш мумкин бўлмаган ҳолларда қўрилган зарарлар.

1.39. Хўжалик юритувчи субъектнинг асосий воситалари ва бошқа мол-мулк (активлари)нинг чиқиб кетиши (балансдан чиқарилиши)дан қўрилган зарарлар, хўжалик юритувчи субъект томонидан уч йилдан ортиқ ишлатилган асосий воситаларни сотишдан қўрилган зарардан ташқари. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.40. Хўжалик шартномалари шартларининг, шу жумладан маҳсулот етказиб берувчилар ва дебиторлар айби билан бузилганлиги учун белгиланган ёки эътироф этилган жарималар, пенялар, неустойкалар ва бошқа хил санкциялар, шунингдек, етказилган зарарларни тўлаш бўйича харажатлар.

1.41. Солиқ ҳақидаги қонунларни ва бошқа қонунларни бузганлик учун жарима ва пенялар.

1.42. Тўланган бошқа жарималар.

1.43. Хўжалик юритувчи субъектнинг "Давр харажатлари" бўлимининг 2.3.21-бандида кўрсатилган бошқа операция харажатлари. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТ БЎЙИЧА ХАРАЖАТЛАР

1.44. Тўлов муддати ўтган ва узайтирилган ссудалар бўйича фоизлар. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

1.45. Банклар ва бошқа молия-кредит ташкилотларининг узоқ муддатли кредитлари бўйича фоизлар (инвестиция даврида капитал қўйилмалар таркибига кирадиган инвестицияларга олинган банк ва бошқа молия-кредит ташкилотлари кредитлари бўйича фоизлар, шунингдек лизинг объектини сотиб олиш учун олинган кредитлар бўйича белгиланган бошқа тўловлар фоизларидан ташқари). (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд)..

1.46. Қимматли қоғозлар чиқариш билан боғлиқ харажатлар.

1.47. Қимматли қоғозлар қийматини муддатидан олдин тўлаш муносабати билан вужудга келган дисконт, агар у бюджетдан қарзларни тўлаш билан боғлиқ бўлмаса.

II. Банклар, сугурта ташкилотлари, видеосалонлар, видеоқўрсатув, видео ва аудиога ёзиш пунктлари, кимошди савдолари, пулли ютуқлари бўлган казино, ўйин автоматлари, нодавлат органлари томонидан ўтказиладиган лотерея ўйинлари, оммавий концерт-томоша тадбирлари, шунингдек 1995 йил 1

январгача амалда бўлган солиқ солиш тартибини сақлаб қолган хорижий инвестициялар иштирокидаги ишлаб чиқариш корхоналари учун солиқ олинмайдиган базадан чиқарилмайдиган харажатларнинг қўшимча моддалари

2.1. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ БЎЙИЧА:

2.1.1. Амалда бажарилган ишлар учун ҳўжалик юритувчи субъектда қабул қилинган меҳнатга ҳақ тўлаш шакллари ва тизимларига, шу жумладан меҳнат унумдорлигини ҳисобга олиш бўйича бошланғич ҳужжатларда назарда тутилган рағбатлантирувчи тусдаги тўловларга мувофиқ ишбай баҳолар, тариф ставкалари ва лавозим маошларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқариш тусидаги ҳисоблаб ёзилган иш ҳақи.

2.1.2. Касб маҳорати, мураббийлик учун тариф ставкаларига ва маошларга устамалар.

2.1.3. Иш тартиби ва меҳнат шароитлари билан боғлиқ бўлган компенсация тусидаги тўловлар, шу жумладан:

2.1.3.1. Технологик жараён жадвалида назарда тутилган, тунги вақтда, белгиланган вақтдан ташқари, дам олиш ва байрам (ишланмайдиган) кунларида ишлаганлик учун тариф ставкаларига ҳамда маошларга устама ва қўшимча ҳақлар.

2.1.3.2. Кўп сменали тартибда ишлаганлик, касбларни қўшиб бажарганлик ва хизмат кўрсатиш теғрасини кенгайтирганлик учун устамалар.

2.1.3.3. Ҳукумат томонидан тасдиқланган касблар ва ишлар рўйхати бўйича оғир, зарарли, ўта зарарли меҳнат шароитларида ва табиий-иқлим шароитларида ишлаганлик учун устамалар, шу жумладан ушбу шароитлардаги узлуксиз иш стажини учун иш ҳақида устамалар.

2.1.3.4. Алоқа, темир йўл, дарё, автомобиль транспорти ва тош йўллар ходимлари ҳамда доимий ишни йўлда ўтадиган ёки қатнов тусида бўлган бошқа ходимлар иш ҳақида, йўлда ўтадиган ҳар бир сутка учун, ҳўжалик юритувчи субъект жойлашган жойдан жўнаб кетган вақтидан у ерга қайтиб келган вақтигача тўланадиган устамалар.

2.1.3.5. Қурилишда, реконструкция қилишда ва тўлиқ таъмирлашда бевосита банд бўлган ходимлар учун, шунингдек қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда ишлар вахта усулида бажарилганда, ишларнинг кўчма ва қатнов тусидалиги учун устамалар.

2.1.3.6. Ер ости ишлари билан доимий банд бўлган ходимларга, уларнинг шахтада (конда) иш жойига жўнаб кетишларидан ва орқага қайтишларигача ўтадиган норматив вақт учун қўшимча ҳақ.

2.1.3.7. Меҳнатга ҳақ тўлашнинг районлар бўйича тартибга солинишига, шу жумладан район коэффициентлари ҳамда амалдаги қонунчиликка мувофиқ чўл, сувсиз ва юқори тоғ жойларида ишлаганлик учун коэффициентлар билан белгиланган тўловлар.

2.1.3.8. Ҳўжалик юритувчи субъект жойлашган жой (тўпланиш пункти)дан иш жойига ва орқага қайтадиган йўлда ўтадиган кунлар учун вахта усулида ишлаш жадвалида назарда тутилган йўлда бўлинган кунлар учун, шунингдек ходимларнинг метеорология шароитлари бўйича ва транспорт ташкилотларининг айби билан йўлда тутилиб қолинган кунлар учун тариф ставкаси, оклад миқдоринда тўланадиган суммалар (ишлар вахта усулида бажарилганда).

2.1.4. Иш вахта усулида ташкил этилганда, иш вақти жамлаб ҳисобга олинган тақдирда ва қонунчиликда белгиланган бошқа ҳолларда ходимларга иш вақтининг нормал давом этиш мудлатидан ортиқча ишлаганлик муносабати билан бериладиган дам олиш кунлари (иш вақтидан ташқари ишлаганлик учун бериладиган дам олиш кунлари) учун ҳақ тўлаш.

2.1.5. Ишланмаган вақт учун ҳақ тўлаш.

2.1.5.1. Амалдаги қонунчиликка мувофиқ навбатдаги (ҳар йилги) ва қўшимча таътиллار, фойдаланилмаган навбатдаги (ҳар йилги) таътиллار ва қўшимча таътиллار учун компенсация, ўсмирларнинг имтиёзли соатлари, оналарнинг чақалоқни овқатлантириш учун ишдаги танаффуслари, шунингдек тиббий кўриқдан ўтиш билан боғлиқ вақт учун ҳақ тўлаш.

2.1.5.2. Асосий иш ҳақи қисман сақланиб қолган ҳолда мажбурий таътилда бўлган ходимларга тўловлар.

2.1.6. Давлат вазифаларини (ҳарбий йиғинлар, фавқулодда вазиятлар бўйича йиғинлар ва ҳоказо) бажарганлик учун меҳнат ҳақи тўлаш.

2.1.7. Ишлаб чиқариш жараёнида қатнашаётган ходимлар меҳнатига ҳақ тўлаш жамгармасига белгиланган тартибга мувофиқ киритиладиган бошқа хил тўловлар.

2.2. ДАВР ХАРАЖАТЛАРИ БЎЙИЧА:

2.2.1. Мазкур Низомнинг 1.2-бандида санаб ўтилган бошқарув ходимларига тегишли ходимлар меҳнатига ҳақ тўлаш харажатлари.

2.2.2. Қонунчиликка мувофиқ ёки хўжалик юритувчи субъектнинг ўзининг қарорига кўра мажбурий ишга чиқилмаган вақт ёки паст ҳақ тўланадиган иш бажарилганлиги учун ҳақ тўлаш.

2.2.3. Меҳнат лаёқати вақтинча йўқотилган тақдирда қонунчиликда белгиланган амалдаги иш ҳақиғача бўлган устама.

2.2.4. Асосий иш жойи бўйича ишчиларга, хўжалик юритувчи субъект ишчилари ва мутахассисларига улар ишдан ажралган ҳолда малака ошириш ва кадрларни қайта тайёрлаш тизимида ўқиган вақт учун ҳақ тўлаш.

2.2.5. Болаларни тарбиялаётган аёллар таътилига қонунчиликка мувофиқ ҳақ тўлаш.

**) Изоҳ. Ушбу илованинг биринчи қисмида (1.1, 1.2, 1.11, 1.12, 1.21, 1.35, 1.36, 1.37, 1.38, 1.40, 1.41, 1.42, 1.47-бандлардан ташқари) назарда тутилган харажатлар сметаси хўжалик юритувчи субъектнинг ваколатли бошқарув органи (қатнашчилар, муассисларнинг умумий йиғилиши, акциядорлик жамиятларида эса кузатувчи кенгаши) томонидан тасдиқланади. Хўжалик юритувчи субъектнинг устав жамгармасидаги давлат улуши 25 фоиз ва ундан ортиқ бўлган тақдирда харажатлар сметаси Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитаси билан келишган ҳолда тасдиқланади.*

Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб
чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби
ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш
тартиби тўғрисида Низомга
2-ИЛОВА

**УШБУ ДАВРНИНГ СОЛИҚ СОЛИНАДИГАН
БАЗАСИДАН ЧИҚАРИЛМАЙДИГАН, БИРОҚ КЕЙИНГИ
ДАВРЛАРНИНГ СОЛИҚ СОЛИНАДИГАН БАЗАСИДАН
ЧИҚАРИЛАДИГАН ХАРАЖАТЛАР
(ВАҚТЛАР БЎЙИЧА ТАФОВУТЛАР)**

Харажатларнинг ушбу моддалари ҳўжалик юритувчи субъектларнинг молия-вий ҳисоботларида давр харажатлар сифатида ҳисобга олинади. Бироқ улар солиқ олиш мақсадлари учун уларни солиқ солинадиган базага киритиш учун фойдага қайтадан ҳисобга олинади, сўнгра эса ушбу харажатларнинг бутун фойдали муддати давомида ёки 10 йил мобайнида, ушбу муддатлардан қайси бирининг (вақтлар бўйича тафовутларнинг) қисқа бўлишига қараб, кейинчалик чиқариб ташланади.

Ушбу даврнинг солиқ солинадиган базасидан чиқарилмайдиган, бироқ кейинги даврларнинг солиқ солинадиган базасидан чиқариладиган харажатларга қуйидагилар киради:

1. Ҳўжалик юритувчи янги субъектлар, ишлаб чиқаришлар, цехлар ва агрегатларни ўзлаштириш харажатлари.
2. Машина ва механизмларнинг айрим турларини яқка тартибда синаб кўриш ҳамда барча турдаги асбоб-ускуналар ва техник қурилмаларни, уларнинг ўрнатилиш сифатини текшириб кўриш мақсадида (ишлатилаётган ҳолатда), комплекс синаб кўриш харажатлари.
3. Асбоб-ускуналарни етказиб берган заводлар ёки уларнинг топшириғига биноан ихтисослаштирилган ҳўжалик юритувчи субъектлар томонидан амалга ошириладиган шефмонтаж харажатлари.
4. Қуриладиган ҳўжалик юритувчи субъект дирекциясининг, дирекция бўлмаган тақдирда - техник назорат гуруҳининг харажатлари (маъмурий харажатлар), шунингдек ҳўжалик юритувчи янги субъектлар ва объектларни фойдаланишга қабул қилиб олиш билан боғлиқ харажатлар.
5. Янги ишга туширилган ҳўжалик юритувчи субъектларда ишлаш учун кадрлар тайёрлаш харажатлари.
6. Янги технологияларни яратиш ва қўлланаётган технологияларни такомиллаштириш бўйича, шунингдек илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишларини ўтказиш, хом ашё ва материалларнинг янги турларини яратиш, ишлаб чиқаришни қайта жиҳозлаш билан боғлиқ бўлган маҳсулотлар сифатини ошириш бўйича харажатлар (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарорига 6 банди чиқариб ташланган).
7. Бошқарув тизимлари ва воситаларини яратиш ҳамда такомиллаштириш бўйича харажатлар.

8. Серияли ва кенг қўламда чиқариладиган маҳсулотларнинг янги турларини ишлаб чиқариш ҳамда технологик жараёнларга тайёргарлик кўриш ва уларни ўзлаштириш харажатлари.

9. Қонунчиликка мувофиқ ишчи кучлари қабул қилиш билан боғлиқ харажатлар.

10. Ихтирочилик ва ишлаб чиқариш тусидаги рационализаторлик, тажриба-синов ишлари ўтказиш, ихтиролар ва рационализаторлик таклифлари бўйича моделлар ва намуналар тайёрлаш ва синаб кўриш, ихтирочилик ва рационализаторлик бўйича кўргазмалар ва кўриклар, танловлар ўтказиш, сертификатлаш ҳамда бошқа тадбирларни ташкил этиш харажатлари, муаллифлик мукофотлари тўлаш ҳамда бошқа харажатлар (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарорига 10 банди чиқариб ташланган).

11. Қазилмаларни қазиб олиш соҳаларидаги тайёргарлик ишлари бўйича харажатлар, агар улар капитал харажатларга тааллуқли бўлмаса (яъни асосий фондлар сифатида сармоя билан таъминланмаса) (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарорига 11 банди чиқариб ташланган).

12. Хўжалик юритувчи субъектларни, ишлаб чиқариш линияларини ривожлантириш (такмиллаштириш) харажатлари.

13. Жадаллаштирилган метод билан ҳисобланган амортизация суммаси ва белгиланган нормалар бўйича ҳисобланган амортизация суммаси ўртасидаги фарқ:

а) асосий воситалар бўйича солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ;
б) номоддий активлар бўйича бошланғич қийматидан ва фойдали ишлатиш муддатидан келиб чиққан ҳолда хўжалик юритувчи субъект томонидан ҳисоблаб чиқилган нормаларга мувофиқ. (ЎзР ВМ 15.10.2003 й. 444-сон Қарори таҳриридаги банд).

Хулоса

Ушбу низом бутунги кунда харажатлар, даромадлар молиявий натижаларни аниқлаш учун муҳим қўлланмадир.

Барча хўжалик юритувчи субъектлар учун солиқ ҳисоблаш базаси бўлиб хизмат қилади.

Барча инвесторлар учун тушунарли, уларнинг талабларига тўла жавоб берадиган ҳужжатдир.

Хўжалик субъектларининг ҳар бир фаолиятига ва хўжалиқ бўйича ҳисобот даври учун якуний молиявий фаолиятларига объектив иқтисодий баҳо бериш имкониятини яратди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида», 1996 йил 30 август. «Халқ сўзи» газетаси 1996 йил, 1 сентябр.
2. Маҳсулот (иш, хизматлар)ни ишлаб чиқариш харажатлари таркиби ва молиявий натижаларнинг шаклланиш тартиби тўғрисида Низом. Молия вазирлигининг 54-сонли қарори билан тасдиқланган.
3. Национальный стандарт республики Узбекистан №21 «План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйствующих субъектов и инструкция по его применению» (новая редакция). Ташкент, 2003 г.
4. Каримов И.А. «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида» Тошкент, 1995 йил.
5. Каримов И.А. «Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура». Тошкент, 1993 йил.
6. Каримов И.А. «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: Хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари, тараққиёт кафолатлари». Тошкент, 1997 йил.
7. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги «Қишлоқ хўжалик корхоналарининг бизнес-режаси шакллари тўғрисида бўйича қўлланма». Тошкент, 1998 йил.
8. О.Олимжонов, Т.Фармонов, П.Қосимбеков, С.Сирожишдинов, М.Қосимов, И.Рофиқов. «Фермерлик фаолиятининг ҳуқуқий ва молиявий асослари» Тошкент, 2005 й.
9. Исмоилов А.Қ., Муртазаев О.М. «Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти». Тошкент, 2003 й.
10. Жўраев Ф. «Қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш». Тошкент, «Истиқлол» 2004 й.
11. Санаев Н.С., Қудратов Б.Қ., Фомина В.В., Санаев Г.Н. «Ишбилармон ва тадбиркорларга бухгалтерия ҳисоби, бизнес-режа, солиқ бўйича қўлланма» Самарқанд, 1998 й.
12. Жўраев А.М. «Фермерлик фаолиятининг ҳуқуқий ва молиявий асослари». Т. «Университет», 2005 й.
13. Хасанов Б.А., Ҳошимов А.А. «Бошқарув ҳисоби». Т., 2005.
14. Уразов К.Б. «Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари». Т., «Фан», 2005.

Мундарижа

Кириш	3
Устав капитали, дивидендлар, тақсимланмаган фойда ва резервларнинг учёти	5
Бизнес-режанинг моҳияти, тузилиши ва аҳамияти	13
Бизнес-режанинг таркиби	15
«Озода» фермер хўжалигига тузилган бизнес-режа	21
"Маҳсулот (иш хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом"га шарҳлар.....	35
Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом	35
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	62

3000.-

Муаллифлар:

Нурилла Санаев – иқтисод фанлари доктори,
профессор

Камолиддин Шерматов – ЎзР Қишлоқ ва сув хўжалиги
вазирлиги мутахассиси

АбдуллаТўлаев – СамҚХИ ўқитувчиси

Ғолиб Санаев – СамҚХИ ўқитувчиси

Ҳайитмурод Тилавов – СамҚХИ ўқитувчиси

**Фермер хўжаликларида бизнес-режа тузиш ва
амалиётга жорий қилиш бўйича ўқув қўлланма**

(кичик ва хусусий тадбиркорлик корхоналари)

ўқув қўлланма

**Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти**

Мухаррирлар: А.Фармонов

Рассом: А.Николаев

Техник муҳаррир: П.Низамов

Теришга берилди 17.04.2006 йил. Босишга рухсат этилди 24.04.2006 йил.
Бичими 84x120 1/16. Таймс гарнитураси. Офсет босма. Нашриёт ҳисоб табағи
3,0. Шартли босма табағи 4,0. Адади 3000 дона. Буюртма № 12/9.
Баҳоси келишилган нархда

Рис

